

664.
447.

ÉRTEKEZÉSEK

A TÖRTÉNETI TUDOMÁNYOK KÖRÉBŐL
A M. TUD. AKADEMIA II. OSZTÁLYÁNAK RENDELETÉBŐL
SZERKESZTI

DR. LUKINICH IMRE
OSZTÁLYTITKÁR

XXV. KÖTET — 10. SZÁM.

A FERENCES MOZGALOM BEGYÖKEREZÉSE MAGYAR FÖLDÖN

SZÉKFOGLALÓ ÉRTEKEZÉS

ÍRTA

BALANYI GYÖRGY
L. TAG

FELOLVASTA A II. OSZTÁLY 1939. NOVEMBER 13-ÁN TARTOTT ÜLÉSÉN

BUDAPEST
KIADJA A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADEMIA
1940

A FERENCES MOZGALOM BEGYÖKEREZÉSE MAGYAR FÖLDÖN

SZÉKFOGLALÓ ÉRTEKEZÉS

ÍRTA

BALANYI GYÖRGY
L. TAG

FELOLVASTA A II. OSZTÁLY 1939. NOVEMBER 13-ÁN TARTOTT ÜLÉSÉN

BUDAPEST
KIADJA A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
1940

271:282 / 439 / Gerences

012"

Q. 32. ~~L 1046~~ / 25 / 10
V 8518

Felölös kiadó: Dr. Kibédi Varga Sándor.
Sylvester Rt. Budapest, XIV., Hermina-út 51.

A ferences mozgalom begyökerezése magyar földön.

A magyar ferences tartomány kialakulásának és kezdő korának történetét már két évtizeddel ezelőtt kifogástalanul megírta Karácsonyi János. A kitűnő tudós az őt jellemző alapossággal és lelkiismeretességgel hiánytalanul felhasználta minden parányi adatot, melyet a vékony ereken csörgedező forrásokból ki tudott halászni. Csak üres szalmacséplést végezne tehát, aki utána újra meg akarná írni a ferences fészekrakás történetét. Mi a címben írt tétel kiválasztásával nem is erre gondoltunk; célul nem ismert dolgoknak újból való elmondását, hanem a magyar ferences mozgalomnak olyan szempontból való megvizsgálását tűztük magunk elé, amilyenből eddig még nem foglalkoztak vele. Nevezetesen az egyetemes ferences mozgalom mértékének és szempontjainak alkalmazásával megkíséréljük megállapítani, hogyan viszonylott az első magyar ferences nemzedék élete az Assisiből szárnyrakelt világmozgalomhoz, milyen vonásokban egyezett vele, illetve milyenekben tért el tőle. Más szóval arra az érdekes kérdésre próbálunk kielégítő feleletet adni: hogyan, minő tipikus és egyéni jelenségek kíséretében ment végbe a magyar lélek találkozása az Umbriából feléje áradó lélektavasszal.

A kérdést azonban könnyebb felvetni, mint megválaszolni. Legnagyobb nehézség a forrásanyag szegényessége. Mert a magyar rendtartománynak nem akadt Gianoi Jor-

dánja,¹ Eceleston Tamása² vagy Salimbenéje,³ akik olyan mesteri tollal örökölték meg a német, angol és olasz testvérek fészekrakását és életalakítását. Sőt nemcsak hogy Herodotosa, hanem még egyszerű krónikása sem támadt, aki legalább a száraz adatok feljegyzésére érzett volna magában indítást. Ezért bizony sovány vigasztalás, hogy a dústelevényű ferences legendaképződés utolsó hajtása magyar földön és magyar ferences testvér kezétől nyerte végleges alakját. A *Speculum vitae Beati Francisci et sociorum eius* címen ismert nagy gyűjteményre gondolunk, melyet régebben általában a XIV. század elején élt Magyarországi Fábiánnak tulajdonítottak,⁴ míg újabban inkább a XV. század közepén virágzott híres mariánus provinciális, Igali Fábián műveként könyvelik el⁵ s melyet Dinslaken Jordán bizonyára a magyar rendtartomány anyagi támogatásával 1504-ben Velencében nyomtatásban is megjelentetett.⁶

A hatalmas gyűjtemény azonban inkább terjedelmével, mint tartalmával imponál. Sabatier gondos forráselemzéséből tudjuk, hogy az egész merő tarlózás, a *Spe-*

¹ Chronica fratris Jordani. Edidit, notis et commentario illustravit H. Boehmer. Paris, 1908. (Collection d'études et de documents sur l'histoire religieuse et littéraire du Moyen âge. Tome VI.)

² Tractatus fr. Thomae vulgo dicti de Eccleston de adventu Fratrum Minorum in Angliam. Edidit, notis et commentario illustravit Andrew G. Little. (U. o. Tome VII.)

³ Cronica fratris Salimbene de Adam Ordinis Minorum. Edidit Oswaldus Holder-Egger. Hannoverae et Lipsiae, 1905—1913. (Monumenta Germaniae historica. Scriptorum. Tomus XXXII.)

⁴ Szent Ferenc Virágoskertje. Fioretti. Olaszból fordította, bevezetéssel és jegyzetekkel ellátta Kaposi József. Budapest, 1913. XLV. s. k. l. Martin de Barcelona: Estudio critico de las fuentes historicas de San Francisco y Santa Clara. Barcelona, 1921. 120. l. Tóth László: Tanulmányok a szegénységi vita forrásainak történetéhez XXII. János pápa korában. Budapest, 1934. 34. l.

⁵ Bihl M.: L'édition du Speculum vitae B. Francisci parue a Győr en 1752 et l'origine Hongroise du Speculum vitae. Archivum Franciscanum Historicum 1927. 132. s. kk. II.

⁶ Speculum vitae Beati Francisci et sociorum eius. Venetiis, expensis d. Jordani de Dinslaken, per Simonem de Luere, 30 Ian. 1504.

culum perfectionisból,⁷ az *Actus Beati Francisci et sociorum eiusból*,⁸ a *Chronicon XXIV. Generaliumból*⁹ és egyébünnét, már régebből ismert legendáknak rendszer-
telen és kritikátlan összeállítása. Sajnos, későbbi kiadásai, nevezetesen az 1509-i metzi,¹⁰ az 1620-i antverpeni,¹¹ az 1623-i kölni¹² s végül az 1752-i Kósa Jenő-féle győri¹³ még azt a kis rendet is összekúszálták, ami eredetileg megvolt benne. Ezért könnyű megértenünk, hogy a ferences kutatók általában rossz véleménnyel vannak róla. A mino-
rita Papini Miklós csak *rudis indigestaqua molest*,¹⁴ Ehrle pedig kritikátlan és értéktelen kompilációt lát benne.¹⁵

⁷ *Speculum perfectionis seu S. Francisci Assisiensis legenda antiquissima auctore fratre Leone. Nunc primum edidit Paul Sabatier. Paris, 1898. (Collection... Tome I.)* Újabb kiadása: *Le Speculum perfectionis ou mémoires de frère Léon sur la seconde partie de la vie de Saint François d'Assisi. Préparé par Paul Sabatier. I—II. Manchester, 1928—31. (British Society of Franciscan Studies. Vol. XIII., XVII.)*

⁸ *Actus Beati Francisci et sociorum eius. Edidit Paul Sabatier. Paris, 1902. (Collection... Tome IV.)*

⁹ *Chronica XXIV. Generalium Ordinis Minorum cum pluribus appendicibus. Ad Claras Aquas (Quaracchi), 1897. (Analecta Franciscana. Tomus III.)* V. ö. Sabatier P.: *Description du Speculum vitae Beati Francisci et sociorum eius. Paris, 1903. (Opuscles de critique historique. Fascicule VI.)*

¹⁰ *Speculum vitae Beati Francisci et sociorum eius. Impressum Metis per Jasparem Hochffeder, 1509.*

¹¹ *Speculum vitae Beati Francisci et sociorum eius in duas partes divisum. In quo ad multorum aedificationem notabilia quaedam de ipso Sancto ac Sociis iisdem describuntur, quae in Legendis praeternissa fuere: omnibus perfectionis studiosis commodissimum a mendis expurgatum, in meliorem ordinem ac stilum redactum et notis brevibus illustratum opera ac studio F. Guilielmi Spoelberch. Antverpiae, 1620.*

¹² *Antiquitates Franciscanae seu Speculum vitae Beati Francisci et sociorum eius autoribus FF. Fabiano et Hugolino et aliis Minoritis D. Francisco coaevis; castigatore autem et adnotatore R. P. Fr. Philippo Bosquero Caesarimontano eiusdem Ordinis provinciae Flandriae. Coloniae Agrippinae, 1623.*

¹³ *Antiquitates Franciscanae seu Speculum vitae Beati Francisci et sociorum eius. Authoribus F. F. Fabiano, Hugolino et sociis divo Francisco coaevs. Jaurini, 1752.*

¹⁴ *Storia di San Francesco d'Assisi. II. Foligno, 1827. 245. s k. l.*

¹⁵ *Zeitschrift für kath. Theologie. 1883. 392. l.*

De nem sokkal kedvezőbb Hase,¹⁶ Perlbach,¹⁷ Sabatier¹⁸ és Martin de Valencia véleménye sem.¹⁹

Bármily zavaros azonban a *Speculum vitae* tartalma és bármily csekély elbeszéléseinek történeti értéke, magyar szempontból mégis messze fölötte áll valamennyi más ferences legendagyűjteménynek. Ez ugyanis az egyetlen, mely nagyobb számmal őrzött meg számunkra magyar vonatkozású adatokat. És itt nem annyira a magyar provinciálisok és tartományi káptalanok hiányos összeállítására, mint inkább azokra a legendás elbeszélésekre gondolunk, melyeknek hősei Francia János és Péter provinciálisok, továbbá a csodákkal tündöklő Gál és Egyed testvérek, színhelyük pedig a budai, esztergomi, pécsi és segösdi kolostorok.²⁰ Lényegökben egy talajból fakadtak ezek a kis legendák a *Fioretti* szépséges történeteivel. Tárjuk ezeknek is, mint azoknak egy-egy *bel miracolo*. Egy tekintetben azonban ég és föld különbség választja el a két gyűjteményt egymástól: a magyar *virágocskák* nem a verőfényes olasz égalj pazar pompájú és bódító illatú hajtásai, hanem a magyar puszták szerény vadvirágai. De azért egyszerűségükben is drágák nekünk ezek a virágok, mert jámbor eleink mélységes hitéről és a *poverello* áldott lába nyomán szétáradt miszticizmus iránti fogékonyságáról beszélnek.²¹ Ha konkrét adatokat nem is meríthetünk belőlük, az események hangulati háttérének festésére és motiválására bizvást felhasználhatjuk őket.

De ha még oly vékony ereken csordogálnak is for-

¹⁶ Franz von Assisi. Leipzig, 1856. 21. l.

¹⁷ Neues Archiv. 1881. 606. s. kk. ll.

¹⁸ Description de Speculum vitae Beati Francisci et sociorum eius. I. h 313. l.

¹⁹ I. m. 120. l.

²⁰ A Speculum magyar vonatkozású adatait kiadta Borovszky S.: A ferenciek történetéhez. Történelmi Tár. 1895. 749. s. kk. ll.

²¹ A ferences mozgalom és a miszticizmus összefüggésére röviden utal Hefele H.: Die Bettelorden und das religiöse Volksleben Ober- und Mittelitaliens im XIII. Jahrhundert. (Beiträge zur Kulturgeschichte des Mittelalters und der Renaissance. Hrsg. v. W. Goetz. 9.) Leipzig-Berlin, 1910. 102. s. k. l.

rásaink, annyira még sem szegények, hogy eleve kilátástalanságra kárhoztatnák vállalkozásunkat. A legendákban, krónikákban és oklevelekben szemes vizsgálódással találunk annyi adatot, amennyi célunk tűrhető megközelítéséhez elegendő.

Mindjárt azon kezdjük, hogy nemzetünk már a *po-verello* életében érintkezésbe jutott a ferences mozgalommal. Az első névleg ismert magyar ferences testvér az a Magyar Ábrahám volt, akivel mint a Speyeri Cézár vezeteése alatt Németországba induló missziós csapat tagjával találkozunk először.²² Amennyire a rendelkezésünkre álló forrásokból meg tudjuk ítélni, Ábrahám testvér már mint kész, talán egyetemet is végzett ember csatlakozott a rohamosan terjedő rendhez. Erre mutat az az adat, hogy Speyeri Cézár az olasz Palmerius és a német Hartmodus testvérrrel már a misszió második esztendejében pappá szenteltette. További életéről csak annyit tudunk, hogy német földön Salzburg volt az első állomása.²³ De hogy azután mi történt vele, arról mélyen hallgatnak a rendi krónikák. Lehet, hogy a magyarországi misszió megindulása-kor ő is visszatért hazájába; ezt azonban adatok hiányában nem merjük biztosra mondani. Az azonban bizonyos, hogy a magyar ferences provincia kialakításában korántsem játszott olyan előkelő szerepet, mint kortársa, Magyarországi Boldog Pál a domonkos rendtartományében. Pedig csatlakozása valószínűleg hasonló körülmények közt ment végbe.

Sajnos, a nagyrakelendő mozgalom többi magyar szemtanújáról és részeséről még ennyit sem tudunk. Pedig kétségtelen, hogy voltak ilyenek. Kitűnő példa erre a magyar állampolgárnak számító Spalatói Tamás esete, aki nagy művében, a *Historia Salonitanorum Pontificum-ban* lelkendezve beszéli, hogy egy alkalommal — még a napot is megjegyezte: 1222 aug. 15-én, — szem- és fültanúja volt annak a csodálatos hatásnak, melyet Szent Ferenc egyszerű, de ellenállhatatlan meggyőződéstől és benső

²² Chronica fr. Jordani. I. h. 23. l.

²³ U. o. 28. l.

hévtől izzó szavaival a sokaságra gyakorolt.²⁴ De ugyanerre következtethetünk annak a magyar püspöknek eljárásából is, aki 1219-ben, az első missziós rajok kibocsátásakor a Magyarországra szánt testvéreket, nyilván alapítójuk iránti tiszteletből, a maga költségén szállíttatta át Anconából Zarába, vagy talán inkább Zenggbe.²⁵

Tudjuk azonban, hogy egy fecske még nem jelent nyarat. Abból a körülményből tehát, hogy egyes, Olaszországot megjárt honfitársaink mindjárt kialakulása kezdetén kapcsolatba jutottak a nagy jövőre hivatott renddel, a nemzet egyetemére semmi sem következett. A magyarság zöme igazában csak akkor ismerte meg Szent Ferenc fiait, mikor azok nálunk is megkezdték áldásos tevékenységüket. Erre pedig csak jóval később, de a szomszédos államokhoz viszonyítva még mindig korán, került sor. Az első megtelepülési kísérlet, mint Gianoi Jordán testvér színes előadásából tudjuk, kudarcra végződött, mert a horvát hegyek félvad pásztorai olyan durván és erőszakosan léptek fel a szegény testvérekkel szemben, hogy végre is kénytelenek voltak dolgukvégzetlen visszafordulni.²⁶

Ezt a fájó kudarcot hosszabb ideig tartó nyugvás követte. Újabb kísérletre csak a huszas évek második felében került a sor.²⁷ Ezúttal azonban már nem délről, a tenger felől, hanem nyugatról, a német birodalom irányából, mely közben a ferences kolostorok hosszú sorával népesült be. A terjeszkedés gyors ütemére jellemző, hogy Speyeri Cézár lelkes csapata a megérkezését követő három-négy esztendő alatt nem kevesebb mint tizenhét városban vert gyökeret. (Augsburg, Würzburg, Salzburg, Regensburg, Mainz, Köln, Speyer, Strassburg, Worms,

²⁴ Lemmens L.: *Testimonia minora saeculi XIII. de S. Francisco Asiensi. Ad Claras Aquas (Quaracchi)*, 1926. 10. l.

²⁵ *Chronica fr. Jordani. I. h. 6. l.*

²⁶ *U. o. 7. l.*

²⁷ A ferencesek betelepülésére vonatkozó adatokat Eszterle J. P. állította össze: *Mikor jöttek be a ferencesek Magyarországra és hol épült első kolostoruk? c. dolgozatában. Esztergom, é. n.*

Hildesheim, Braunschweig, Goslar, Magdeburg, Halberstadt, Erfurt, Eisenach, Gotha.)²⁸

Ilyen rohamos térfoglalás mellett természetes, hogy a roppant kezdeti energiával rendelkező mozgalom hamarosan átesapott a német határokon és sorra előntötte a szomszédos országokat: először Ausztriát és Magyarországot, azután Csehországot és Lengyelországot s végül a skandináv államokat. Magyarország felé annál könnyebben ment a terjeszkedés, mivel a Duna természetes és biztos útvonalul kínálkozott. De ezen földrajzi adottságon kívül nem kevésbé kedvezően befolyásolta a magyarországi fészekrakást egy lélektani körülmény: II. Endre királyunk leányának, a szentéletű Erzsébet fejedelemasszonynak lelkes Szent Ferenc-tisztelete. Thüringia fejedelemasszonyáról ugyanis közismert, hogy szívvel-lélekkel csatlakozott az Umbriából kisugárzó új szellemhez: a wartburgi vár lábánál fészket vert eisenachi testvérekkel már férje életében nagyeros barátságot kötött, lelki vezetőjéül a ferences Rüdiger testvért választotta, később pedig, mint a harmadrend tagja, a legteljesebb mértékben a ferences eszményhez igazította életét.²⁹ Aligha járunk tehát messze az igazságtól, ha a magyarországi vállalkozás értelmi szerzőjét a szent királyleányban látjuk; egyrészt ő hívta fel a németországi testvérek figyelmét szeretett hazájára, másrészt ő egyengette útjukat királyi atyjauránál. Hiszen tudván tudjuk róla, hogy hazájával és családjával való összeköttetését mindvégig, még küzdelmes özvegysége idején is fenntartotta.³⁰

A megtelepedés közelebbi körülményeinek részletezésétől, mivel másutt és más vonatkozásban már amúgy is elvégeztük,³¹ ezúttal bizvást eltekinthetünk. Az egyetlen

²⁸ Chronica fr. Jordani. I. h. 26. s. kk. II.

²⁹ Bihl M.: Die hl. Elisabeth v. Thüringen als Tertiarin. Franziskanische Studien. 1931. 259. s. kk. II. Balanyi Gy.: Szent Erzsébet és Szent Ferenc. Budapest, 1937.

³⁰ Vita S. Elisabethae de Thuringia filiae Andreae II. regis Hungariae et miracula, auctore Theodorico de Apolda. Gombos F. A.: Catalogus fontium historiae Hungaricae. III. k. Budapest, 1938. 2371. l.

³¹ A magyar ferences provincia kialakulása. Anima Franciscana. Budapest, 1930. 132. s. kk. II.

lényeges mozzanat, melyet velük kapcsolatban ki kell emelnünk, hogy Magyarország Szent Ferenc fiainak befogadásában valamennyi közvetlen szomszédját megelőzte. Egy kis történeti kipillantás könnyen meggyőzhet bennünket erről. Míg ugyanis a magyar rendtartomány már 1232-ben megkezdte önálló életét,³² addig az osztrák,³³ cseh-lengyel³⁴ és dán provinciák fennállása csak 1239 óta mutatható ki,³⁵ a dalmát rendtartományról pedig csak annyi állapítható meg, hogy 1235-ben már kétségtelenül megvolt.³⁶

Hasonló eredményre jutunk, ha az egyes rendtartományok benépesülését, illetve kolostoraik számának növekedését vesszük szemügyre. E részben jó kiindulási alapul szolgálnak azok a kimutatások, ú. n. *provincialék*, melyek a kezdetben szabálytalan időközökben, később háromévenként ismétlődő nagykáptalanok használatára készültek. Ilyen kimutatások már a XIII. századból meg lehetőségen nagy számmal maradtak reánk. Számadataik nem mindig megbízhatók ugyan, de a mi célunkra, összehasonlítási alapul untig elegendők.

A jelenleg ismert *provincialék* közül, melyek a rendtartományokon túl már az őrségek és kolostorok számát is feltüntetik, a *Series provinciarum Hispanica* a legrégibb. A fáradhatatlan szorgalmú Golubovich Jeromos atya ásta ki a londoni British Múzeum egyik középkori kódexéből. A nagybecsű jegyzék hozzávetőleg 1263 és 1270 között, ma-

³² U. o. 150. l.

³³ Golubovich G.: *Series provinciarum Ordinis Fratrum Minorum saec. XIII. et XIV.* Arch. Franc. Hist. 1908. 10. l. U. a.; Biblioteca bibliografica della Terra Santa e dell'Oriente Francese. II. k. Quaracchi, 1913. 229. l.

³⁴ Lemmens L.: *Annales Minorum Prussicorum.* Arch. Franc. Hist. 1913. 702. s. kk. II. Dersch W.: *Die Provinzialminister der böhmisch-polnischen Konventualprovinz,* Franz. Studien 1914. 195. l. Biernacki K. tekintélye alapján 1233-ra teszi a provincia megalakulását; Holzapfel H. azonban *Die Provinzen-Einteilung im deutschen Sprachgebiete c. tanulmányában* Franz. Studien, 1926. 1. l. ismét 1239 mellett tör lándzsát.

³⁵ Golubovich G.: *Biblioteca.* II. k. 230. l. Holzapfel i. h. 1. l.

³⁶ Milošević J.: *De provincia Sclavoniae.* Arch. Franc. Hist. 1908. 235. s. kk. II.

gyar viszonylatban tehát IV. Béla királyunk uralkodásának utolsó szakaszában készült. Mai formájában kétségtelenül csonka, mert a ciszmontán provinciáknak alig felét említi. Az ultramontán provinciák felsorolása azonban hiánytalan. Magyarország a tizennegyedik helyen áll közöttük s összesen 7 örséggel és 25 kolostorral szerepel. Közvetlenül előtte, a tizenharmadik helyen a cseh-lengyel rendtartomány áll 7 örséggel és 39 rendházzal; utána pedig az osztrák következik 4 örséggel és 16 kolostorral. A dán provincia, mely akkor még a svéd és norvég kolostorokat is magában foglalta, a tizennegyedik helyen áll 6 örséggel és 25 rendházzal. Végül a ciszmontán provinciák közé sorozott dalmát vagy más néven szlapon rendtartomány az osztrákhoz hasonlóan 4 örséggel és 25 rendházzal van feltüntetve.³⁷

A *Series Hispanica* után időrendben az 1282. évi strassburgi nagykáptalan számára készült kimutatás következik, mely az ultramontán provinciák közt első helyen a magyart említi. A jegyzékkel azonban bajos mit kezdenünk, mert számadataiban nyilvánvalóan súlyos elírások vannak; míg ugyanis végösszegként 1381 kolostort említ, a valóságban 1583-at sorol fel. Mivel a tévedések az összehasonlítási alapul felvett provinciákat is közelről érintik — Magyarország pl. 54, Dánia 57 rendházzal szerepel benne — elemzésétől el kell tekintenünk.³⁸

Sokkal jobb benyomást tesz az 1290 körül készült *Series Anglicana*, melynek eredetijét szintén a British Múzeum egyik vegyestartalmú középkori kódexe őrzi. Egészen kifogástalannak ugyan ez sem mondható — pl. az osztrák kolostorok számát két X-szel nyilvánvalóan többnek tünteti fel — de azért nagy egészében mégis hű képet nyújt a *Series Hispanica* összeállítására óta eltelt két évtized fejlődéséről. E szerint III. Endre királyunk trónralépése körül a magyar provincia 7 örséggel és 30 kolostorral, az osztrák 4 örséggel és 39, helyesebben 19 rendházzal, a cseh-lengyel 7 örséggel és 39 zárdával, a dán 6 örséggel és 26

³⁷ Golubovich i. h. 241. l.

³⁸ U. o. 243. l.

rendházzal s végül a dalmát 4 örséggel és 17 kolostorral rendelkezett.³⁹

A XIV. század elejétől hirtelen megsokasodó jegyzékek közül csak kettőt óhajtunk bemutatni: az 1300 körül összeállított *Series Saxonica*t és az 1316. évi nápolyi nagy káptalan számára készített kimutatást.⁴⁰ Az előbbi Magyarországot 8 örséggel és 40 rendházzal, Csehországot 7 örséggel és 42 zárdával, Ausztriát 6 örséggel és 27 kolostorral, Dániát 8 örséggel és 34 rendházzal, Dalmáciát 4 örséggel és 24 kolostorral, az utóbbi pedig ugyanannyi örség mellett Magyarországot 43, Ausztriát 20, Csehországot 40, Dalmáciát 22 rendházzal tünteti fel.⁴¹ És hogy ezek a számok valóban a már nagy vonásokban megállapodott fejlődés eredményeit tüntetik fel, mutatja a tizennyolc évvel később kelt *Series Paulina*, melyet a nagyérdemű Eubel Konrád nyomtatásban is közzétett s mely az eddigiekkel ellentétben már névleg is felsorolja az örségeket és kolostorokat. Ebben Magyarország 45, Ausztria 20, Csehország 43, Dánia 34, Dalmácia pedig 23 rendházzal szerepel.⁴²

Ezek a számok önmagukért beszélnek s meggyőzően bizonyítják, hogy Magyarország nemcsak a megtelepedés időpontja, hanem a terjeszkedés belterjessége tekintetében is vezetett a ferences mozgalom felkarolásában. A magyar lelkeség és áldozatkészség több mint negyven meleg ott-hont tudott készíteni a *poverello* eszméinek olyan időben, mikor a tatárjárás, a végüket nem érő belvillongások és pártharcok borzalmai pusztítottak végig az országon. Ez mindenesetre olyan eredmény, mely a legnagyobb mértékben becsületére válik az akkori magyarságnak s felemelő ellenképül szolgál az elvadult oligarchia fékevesztett harcainak. Csehország látszatra kedvezőbb szám-

³⁹ U. o. 244. l.

⁴⁰ U. o. 245. és 249. l.

⁴¹ Ez a jegyzék nem azonos az *Analecta Franciscana* IV. 554. l. közölt részletes kimutatással, melyre Karácsonyi is tévesen hivatkozik: Szent Ferenc rendjének története Magyarországon. I. k. Budapest, 1922. 33. l. Az ugyanis nem a századeleji, hanem a századvégi állapotot tünteti fel.

⁴² *Provinciale Ordinis Fratrum Minorum vetustissimum. Ad Claras Aquas.* (Quaracchi), 1892. Golubovich i. h. 252. l.

aránya mit sem változtat megállapításunk igazságán; és pedig két okból nem: 1. mert Csehország akkoriban, I. Vencel (1230—1253), II. Ottokár (1253—1278) és II. Vencel (1278—1305) uralkodása idején benső erőgyarapodása és virágzása tetőfokán állott és 2. mert a cseh provincia, miként láttuk, akkor még a nagy lengyel nyelvterületet is magában foglalta.⁴³

A felsorakoztatott statisztikai adatok azonban nemzetünk áldozatkészségén kívül másról is beszélnek. Nyilvánvaló ugyanis, hogy a ferences mozgalom csak azért tudott olyan gyorsan begyökerezni nálunk, mivel eszméi és törekvései mindjárt kezdetben erős visszhangot ébresztettek a magyarság lelkében. Jól előkészített és megporhanyított talaj nélkül minden bizonnyal csak jóval később és lassúbb ütemben ment volna végbe a gyökérverés. Ez a gondolat önkéntelenül átvezet bennünket feladatunk nehezebbik feléhez, a magyar ferences fészekrakás oknyomozásához. Milyen okok és adottságok tették lehetővé nálunk a ferences eszmény gyors elterjedését és népszerűsége jutását s hogyan aránylanak ezek az okok és adottságok az egyetemes ferences mozgalomhoz? — íme ezek a főbb kérdések, melyekre felelnünk kell.

Ismeretes, hogy a ferences mozgalom megindulása, vagy ami ezzel körülbelül egyre megy, a koldulórendek keletkezése rendkívül bonyolult történeti kérdés, melynek kibogozásával nagy idő óta foglalkozik a különböző nemzetek történetírása. Személyi motívumok mellett, aminők az alapító egyéniségének csodálatos varázsa és a belőle kisugárzó ihletések, a vallási, politikai, társadalmi, sőt gazdasági okok egész szövedéke fonódik össze benne. Túlzás nélkül mondhatjuk, hogy a XII. és XIII. század érintkező évtizedeinek minden vajúdása és jobb, emberibb világra vágyása benne van. Mert ha lényegében vallási okból, az Egyháznak bensőbbé, lelkibbé és apostolibbá, egy szóval krisztusibbá formálásából sarjadt is ki, egyetemessé és átütő erejűvé mégis a kor politikai, társadalmi

⁴³ Dersch i. h. 193. l. Holzapfel i. h. 1. l.

és gazdasági forrongásai növelték. Hiszen ma már körülbelül elfogadott tétel, hogy a ferences mozgalom alapjában nem más, mint vallásos lecsapódása azoknak a hatalmas energiáknak, melyek a vallási igényeikben kielégítetlen s ugyanakkor több jogra és nagyobb hatalomra áhító tömegek megmozdulása révén olyan veszedelmes forradalmi felkészültséggel telítették a századforduló légkörét. Szent Ferenc egy valóban kitörni készülő vészes vallási és társadalmi forradalom kerekét kötötte le kordájával s a hatalmas lendülettel feltörekvő polgári osztály vallási és erkölcsi életének belterjes megművelés alá fogásával újból helyreállította a nyugateurópai fejlődés megbillent egyensúlyát. Ezzel nemcsak az Egyháznak és a művelődés ügyének tett megbecsülhetetlen szolgálatot, hanem egyúttal helyes útra terelte azokat a demokratikus erőket, melyek hivatva voltak átalakítani az európai társadalom arculatát.

Amikor tehát a magyar ferences mozgalom genetikus hátterét kutatjuk, oknyomozásunkat ebbe a tágas keretbe kell beleágyaznunk s nevezetesen mindenekelőtt arra a kérdésre kell kielégítő feleletet adnunk: milyen társadalmi rétegbe eresztette gyökereit a magyar ferences mozgalom és honnét szívta magába azokat a tápláló nedveket, melyek néhány évtized leforgása alatt kicsiny mustármagból nagy fává növesztették. Külföldi analógiákra itt nem igen hivatkozhatunk, mivel az akkori magyar társadalom szerkezete és összetétele lényegesen különbözött akár a német, akár az olasz vagy francia társadalométól. A legszembevetőbb különbség az volt, hogy nálunk jóformán teljesen hiányzott a nyugati országok ferences mozgalmának televény földje: az öntudatos és felfelé törekvő polgári osztály. Erre már Thienemann Tivadar rámutatott egyik tanulmányában.⁴⁴ Az ő eredményeit nagy egészükben ma is elfogadhatjuk; csak annyit kell hozzájuk tennünk, hogy az újabb kutatások sok tekintetben enyhítették a IV. Béla előtti korszak teljes várostalanságáról

⁴⁴ Városi élet a magyar középkorban. Minerva, 1923. 42. s. kk. II.

vallott felfogását.⁴⁵ Ez azonban természetesen semmit sem változtat a dolog lényegén: bizonyos, hogy a magyar polgári osztály a XIII. században még csak csirájában volt meg. Tárgyi és módszertani szempontból egyaránt súlyos hiba volna tehát, ha a ferences mozgalom megindításában ugyanolyan tevékeny szerepet tulajdonítanánk neki, mint amilyent külföldi példaképeinél látunk.

Mivel így külföldi analógiák után nem indulhatunk, *autochton*, vagyis a sajátos magyar viszonyokból következő okokkal kell megkísérelnünk a fejlődés megmagyarázását. És nem kell sokáig kutatnunk. Hiszen első tekintetre szemünkbe ötlík a királyi példaadás döntő szerepe. Nem kétséges ugyanis, hogy a magyar ferences mozgalom megindításában és diadalrajuttatásában Árpád-házi királyaink megértésének és nagylelkű felkarolásának volt főrésze. Mintha ebben is kifejezésre jutott volna a középkori magyar jogfejlődésnek külföldiektől sokszor megcsodált és elismert sajátossága: erős központosítottsága és a királyi hatalom túlnyomósága. Nálunk minden egészséges és jövőre hivatott kezdeményezés, minden valamire való politikai, gazdasági és kulturális reform közvetve, vagy közvetlenül a királyi udvarból indult ki és oda tért vissza. Ez történt a ferences mozgalom esetén is. Azt a szerepet, melyet nyugaton a városi polgárság játszott, nálunk a királyság töltötte be.

II. Endréről ebben a vonatkozásban semmi biztosat nem tudunk. Ha azonban szabad bizonyos külső jelekből következtetnünk, nagy valószínűséggel állíthatjuk, hogy Szent Erzsébet atyja nem volt idegen a ferences eszmekörtől. Alkalomadtán nemcsak hogy előmozdította a testvérek térfoglalását, hanem szívesen gyarapította tekin-télyüket és erkölcsi súlyukat is. Így pl. tudjuk, hogy az 1233 aug. 20-án kelt beregi egyezmény ünnepélyes megerősítésekor más egyháziak mellett a ferences tartományfőnököt is meghívta.⁴⁶ Két évvel később pedig hozzájárult

⁴⁵ Pleidell A.: A magyar várostörténet első fejezete. Századok, 1934. 1. s. kk. II., 158. s. kk. II., 276. s. kk. II.

⁴⁶ Theiner A.: Monumenta hist. Hungariam sacram illustrantia. I. k. Róma, 1859. 116. s. kk. II.

ahhoz is, hogy a beregi pontok meg nem tartása esetén a János bosnyák püspökből, az esztergomi domonkos perjelből és a ferences provinciálisból álló hármass bizottság döntsön az egyszer már kimondott kiközösítés és egyházi tilalom újból való kihirdetése ügyében. Mikor azután kevéssel utóbb csakugyan bekövetkezett ez az eset, ismét a hármass bizottságra hárult a feladat, hogy a büntetés visszafejlesztéséről gondoskodják. IX. Gergely pápa, a *poverello* barátja, aki pedig egyébként hajthatatlan szigorúságáról volt ismeretes, feltűnően enyhén kezelte a kérdést. Nem a megátalkodott bűnöst látta a gyengeakarató királyban, hanem mindenekelőtt Szent Erzsébet atyját s a gyermek kedvéért szívesen megbocsátotta az atya hibáit és gyarlóságait: 1235 aug. 31-én utasította János püspököt és társait, hogy külön parancs nélkül ne tegyenek lépést a király ellen.⁴⁷

A Szent Erzsébetre való utalással egyúttal rányitotunk Endre ferences pártolásának valószínű forrására is. Ismerve ugyanis a szent fejedelemasszony rajongó lelkesedését a *poverello* eszményeiért, lehetetlen elzárkózniunk a feltevés elől, hogy miként Tübingiában, azonképpen szeretett hazájában is minden tőle telhetőt megtett ezen eszmények terjesztése és népszerűsítése érdekében. Erre pedig a legjobb út atyjaurának szívéen át vezetett. Hiszen az összeköttetés apa és leánya közt, mint már említettük, sohasem szűnt meg. Adataink vannak rá, hogy Endre követői még marburgi magányában is felkeresték Erzsébetet.⁴⁸

Mindez azonban, elismerjük, csak feltevés és valószínűség. Egészen más a helyzet ebben a tekintetben IV. Bélánál; az ő ferences barátságát már nemcsak következtetésekkel, hanem kézzelfogható tényekkel is tudjuk bizonyítani. Az apa és fiú egyéniségének alapvető különbözősége ezen a téren is szembeűnően nyilvánult. Béla általában komolyabb, kiegyensúlyozottabb és az élet realitásai iránt fogékonyabb természet volt, mint könnyel-

⁴⁷ U. o. 136. l.

⁴⁸ L. 30. j.

műségre hajló, felszínes és örökké nagy terveket követő atyja; ennek megfelelően vallásossága is mélyebben gyökerező és bensőségebb volt. De ez nem is lehetett másként. Mert nem szabad felejtenünk, hogy Béla már Szent Ferenc századának gyermeke volt s ezért sokkal közvetlenebb kapcsolatban állott korának vallásos mozgalmával, mint világias gondolkodású atyja. Ő már idegen közvetítés és külső sugalmazás nélkül is meg tudta ítélni a koldulórendek működésének századokra szóló jelentőségét. Ezzel természetesen nem akarjuk azt mondani, hogy teljes egészükben megértette és méltányolta az assisi szent patriarcha törekvéseit — ahhoz túlságosan józan és reális szellem volt, — de annyit mindenesetre kiértett belőlük, hogy Assisiben új csillag ragyogott fel, mely kiválóan alkalmas arra, hogy az ő dúlt életének és ezer bajtól marcangolt nemzete jövőjének is iránymutató vezérsillaga legyen.

Ilyen lélekberendezés mellett érthető, hogy Béla mindjárt trónralépése után sietett érintkezésbe lépni Szent Ferenc magyar fiaival s az ő révükön az egyetemes ferences mozgalommal. A *poverello* emléke iránt egyénileg is mély tisztelettel viseltetett. Erre mutat, hogy kevéssel trónfoglalása után, az 1238. év folyamán egy ékesmívű nagy aranykelyhet küldött Assisibe a szent fejereklyéjének befogadására. Megérkezett-e a kehely rendeltetési helyére, nem tudjuk.⁴⁹ Salimbene testvér krónikájából csak annyit tudunk biztosan megállapítani, hogy Sienáig eljutott.⁵⁰ De ez nem is fontos. A lényeg az, hogy a nagy megpróbáltatások küszöbén álló király már uralkodása kezdő éveiben szükségét érezte, hogy rangjához és gazdagságához illő ajándékkal hódoljon az assisi szent emlékének. De talán még többet mond az az adat, hogy később — az időt

⁴⁹ Az assisi San Francesco-bazilika kincstárának sem 1338. évi, sem későbbi korokból (1370, 1430, 1473) származó jegyzékeiben nem találjuk nyomát. Ez azonban semmit sem bizonyít, mert a leltári állomány összeírásról-összeírásra változott. Alessandri L.: I più antichi inventari della sacristia del sacro convento d'Assisi. Arch. Franc. Hist. 1914. 76. s. kk. II.

⁵⁰ I. h. 107. s. k. I.

nem ismerjük pontosan, — a harmadrend bűnbánatra intő ruháját is magára öltötte.⁵¹ Ez a lépése mindennél jobban bizonyítja, hogy nemcsak ismerte a ferences mozgalom életjobbító és nemesítő céljait, hanem hitt is azokban. Hiszen másként aligha szegődött volna szolgálatukba.

Ferences hangolódásából önként következett, hogy Béla egész uralkodása folyamán, de különösen a tatárjárás elviharzása óta a legbensőbb összeköttetést tartotta fenn a *poverello* magyar fiaival és minden más rend tagjainál nagyobb beleszólást engedett nekik magán- és országos ügyeinek intézésébe. Közülök választotta gyónatatóit — kettőnek, Román⁵² és Pál atyának⁵³ nevét is ismerjük, — és élete minden nagy megpróbáltatásában náluk keresett vigasztalást. Így pl. a fiával való első kibékülés fájdalmas, mert megalázó perceiben négy ferences testvért is látunk oldalán: Márk esztergomi őrt, Antal lipcei gvardiánt s Pál és Elek testvéreket.⁵⁴ Karácsonyi helyes megjegyzése szerint a testvérek jelenlétének minden bizonnyal az volt a célja, hogy béketűrésre és engedékenységre hangolják a felindult királyt.⁵⁵

Legtöbbször mégis diplomáciai célokra használta Béla minorita barátait. Azt a kiváltságos szerepet, melyet az előző évtizedek követjárásaiban a ciszterciták tölthettek be, egészen rájuk ruházta át. Mellettük csak a másik nagy koldulórend tagjai, a domonkosok jöttek számításba. A nagy ferences történetíró, Wadding Lukács jogos önérzettel és sok igazsággal jegyzi meg: „Mihelyt trónra lépett, azonnal elrendelte és megparancsolta, hogy ezentúl az ország minden nehéz és kényes ügyét a kisebb testvérek hűségére kell bízni és kizárólag az ő tanácsukkal kell in-

⁵¹ Compendium chronicarum Ordinis FF. Minorum auctore fr. Mariano de Florentia. Ad Claras Aquas (Quaracchi), 1911. 41. l.

⁵² Theiner i. m. 232. l. Wenzel G.: Árpádkori új okmánytár. VII. k. Pest, 1869. 226. s. k. l.

⁵³ Fejér G.: Codex diplomaticus Hungariae. IV. 3. 267. l.

⁵⁴ Theiner i. m. 244. Wenzel i. m. III. k. 34. l. Knauz N.: Monumenta ecclesiae Strigoniensis. I. k. Esztergom, 1874. 488. l.

⁵⁵ I. m. I. k. 22. l.

tézni.“⁵⁶ Valóban nagy azoknak a követjárásoknak száma, melyeket a kisebb testvérek végeztek. Íme néhány jellemző példa:

1246-ban Béla feleségével, Mária királynéval közösen Lyonba küldötte Jakab tartományfőnököt és a már említett Román testvért, hogy általuk jelentést tegyen IV. Ince pápának országa állapotáról és bizonyos személyi ügyeinek elintézését kérje.⁵⁷ 1254-ben, a Babenbergi örökségért folyó véres küzdelem idején Türje Fülöp zágrábi püspök oldalán Ecce ferences testvért küldötte Rómába érdekeinek megóvására.⁵⁸ 1260-ban, mikor felesége délvidéki körútján éles összeütközésbe került a spalatói polgárokkal, két kiválóan bölcstanácsú és szentéletű kisebb testvér útján próbálta elsimítani a viszályt és megjuhászítani a királyné oktalan haragját.⁵⁹ 1265-ben, mikor a Szentszék a jobbagyi származású Timót zalai főesperest nevezte ki zágrábi püspökké, Demeter barsi főesperes mellett gyónatatója, Pál atya útján iparkodott rábírní IV. Kelemen pápát a kinevezés érvénytelenítésére.⁶⁰

És ha Béla a Szentszékkal való összeköttetésében ilyen szívesen és gyakran vette igénybe a kisebb testvérek diplomáciai szolgálatait, természetes, hogy alkalomadtán a pápák is szívesen küldötték hozzája ferences diplomaíkat. Ebben a vonatkozásban főleg Velasquez, Walter és Enecus testvérek nevét kell kiemelnünk. A portugál Velasquez a Babenbergi örökségért folyó véres magyar-eseh háború kiegyenlítésével szerzett magának maradandó érdemet. Mint IV. Ince pápa teljhatalmú követe mindenekelőtt a harcias Ottokár ellenállását igyekezett le-

⁵⁶ Annales Minorum. II.³ k. Ad Claras Aquas (Quaracchi), 1931. 445. l.

⁵⁷ Sbaralea G.: Bullarium Franciscanum. I. k. Roma, 1759. 180. Wenzel i. m. VII. k. 226. s k. l. Eubel K.: Bullarii Franciscani epitome et supplementum. Ad Claras Aquas (Quaracchi), 1908. 43. l.

⁵⁸ Sbaralea i. m. 577. Theiner i. m. 228. s k. l. Eubel i. m. 71. l.

⁵⁹ Spalatói T.: Historia pontificum Salonitanorum. Gombos i. m. III. k. 2253. l.

⁶⁰ Fejér i. m. IV. 3. 266. s k. l. Theiner i. m. 281. l. Knauz i. m. I. k. 527. l.

szerelni. Azzal a fenyegetésével, hogy a Szentszék csak abban az esetben hajlandó a hercegnek Babenbergi Margittal kötött házasságát érvényesnek elismerni, ha előbb feltétlen engedelmességet fogad neki, sikerült is célját elérnie.⁶¹ Ottokár 1253 szept. 17-én csakugyan letette a kívánt esküt.⁶² Utána Béla királyhoz fordult az ügyes diplomata barát és iparkodott őt rábírní Morvaországban dülő hadainak visszavonására. Béla nem ellenkezett; kijelentette, hogy Ottokárral való vitáját kész bármely pillanatban a Szentszék döntése alá bocsátani. Sőt azt is megígérte, hogy a Velasquez által kitűzött határidőig, 1254 jún. 24-ig, minden várat, melyet a vitás területen megszállva tart, a pápa megbízottjának kezére bocsát, ha Ottokár is ugyanezt teszi.⁶³ Így a béke ügye a legjobb útra terelődött; annál is inkább, mivel Velasquez közben újabb nyomást gyakorolt Ottokárra: kijelentette, hogy a Szentszék csak akkor járul hozzá királlyá koronáztatásához, ha csakugyan kibékül a magyarokkal.⁶⁴ Türje Fülöp és Ecce testvér említett római útja azután az utolsó akadályt is elhárította.

Walter testvér küldetése Timót zágrábi püspök kinevezésével állott összefüggésben. A zágrábi káptalan ugyanis kereken megtagadta a jobbágyi származású főpap elismerését s megbízottaival szóba sem akart állni. Ezért IV. Orbán pápa 1264 jan. 23-án kelt levelével arra az időre, míg a káptalant sikerül jobb belátásra bírnia, a nevezett testvért bizta meg az árva egyházmegye lelki és anyagi ügyeinek intézésével.⁶⁵ Az ügy azonban minden várakozás ellenére elmérgesedett. IV. Béla ugyanis a káptalan oldalára állott és csak évekig tartó huzavona után törődött bele Timót püspökségébe.⁶⁶

⁶¹ Sbaralea i. m. I. k. 484., 486. Eubel i. m. 64. s k. 1.

⁶² Lorenz O.: Österreichs Erwerbung durch Ottokar von Böhmen. Zeitschrift für d. österreichischen Gymnasien. 1857. 115. l.

⁶³ Pauler Gy.: A magyar nemzet története az Árpád-házi királyok alatt. II. k. Budapest, 1893. 286. l.

⁶⁴ Dudik B.: Mährens allgemeine Geschichte. V. k. Brünn, 411.

⁶⁵ Sbaralea i. m. II. 121., 122. Theiner i. m. 262. l. Eubel i. m. 117. l. 6. j.

⁶⁶ Balics L.: A róm. kath. egyház története Magyarországon. II. 1. Budapest, 1888. 364. s k. 1.

Enecus testvért egy szomorú ügyből kifolyólag, Jób pécsi püspök garázdaságainak vizsgálatára küldötte hozzánk IV. Kelemen pápa. 1266 szept. 26-án kelt utasításában nyomatékosan lelkére kötötte a testvérnek, hogy küldetésében a legnagyobb körültekintéssel járjon el, kövessen el mindent a teljes igazság kiderítésére s a tanúvallomásokról felvett jegyzőkönyveket haladéktalanul küldje Rómába.⁶⁷ Valamivel később, okt. 21-én azt is meghagyta neki, hogy a püspök által igazságtalanul elmozdított egyházi személyeket helyezze vissza javadalmaikba.⁶⁸

Béla ferences barátsága azonban nem maradt csak erkölcsi téren; a magyar provincia felvirágoztatójává nem apró kedvezései, hanem gazdag anyagi áldozatai révén lett. Számos ferences kolostorunk és templomunk egyenesen neki köszönhette létrejöttét. Az esztergomiról egész biztosan állíthatjuk ezt. Hiszen tudjuk, hogy a sorscsapásoktól sűrűn látogatott fejedelem már életében az esztergomi testvérek templomát jelölte ki magának temetkező helyül és jóelőre gondoskodott annak méltó feldíszítéséről. A *Képes Krónika* ferences dolgokban kitűnően értesült szerzője határozottan állítja, hogy a drágamívű és művészi kivitelű szentegyházat mindenestül Béla építtette.⁶⁹ Mivel pedig az építkezés idejét a hatvanas évek második felénél korábbra nem tehetjük, fel kell tennünk, hogy az új kolostor és templom birtokbavétele már harmadik fészekrakása volt a kisebb testvéreknek Esztergomban; első szállásukat a tatárok dúlták szét, a másodikat megszők és hevenyészett volta miatt maguk hagyták oda. Az új hajlékba való bevonulásuk minden bizonnyal ünnepélyes keretek közt történt. Talán erre vonatkozik az a régi, már a *Speculum vitae*-ben említett hagyomány, hogy a ki-

⁶⁷ Sbaralea i. m. II. k. 102. Eubel i. m. 128. l.

⁶⁸ Sbaralea i. m. II. 103., 106. Eubel i. m. 128. l. 4. j.

⁶⁹ ...sepultum est corpus eius Strigonii in ecclesia Fratrum Minorum constructa ad honorem Virginis gloriose, quam ipse dominus rex Bela adhuc vivens sumptuoso opere et pulchro fecerat incoari. Scriptores rerum Hungaricarum tempore ducum regumque stirpis Arpadianae gestarum. I. k. Budapest, 1937. 469. l. A szerző jól értesültségéről l. Domanovszky S. az említett kiadás bevezetésében. 223. s. k. l.

rály fehér zászló alatt maga vezette be kedvelt ferences barátait.⁷⁰

Ha nem is teljes bizonyossággal, mégis igen nagy valószínűséggel állíthatjuk, hogy a győri és margitszigeti kolostorok létrehozásában is Bélának volt döntő része. Az előbbit azért tartjuk valószínűnek, mivel a győri testvérek a kevéssel előbb szentté avatott Erzsébet fejedelem-asszony tiszteletére szentelték templomukat; önként kínálkozott tehát nekik a gondolat, hogy az építkezéshez szükséges alamizsnát elsősorban az új szent testvérbátyjától, a királytól kérjék.⁷¹ Margitsziget mellett viszont az a nyomós érv szól, hogy a sziget mindenestül a királyi család birtoka volt; ha tehát mást nem, az építkezéshez szükséges telket okvetlenül Bélának kellett adnia.⁷² Ismerve azonban a király bőkezűségét és a ferences eszmékért való lelkesedését, bizvást feltehetjük, hogy a telekadományozáson túl anyagilag is támogatta a testvéreket templomuk és kolostoruk megépítésében.

Az említetteken kívül még két kolostorról állíthatjuk nagy valószínűséggel, hogy Béla adományából, illetve anyagi támogatásával jött létre: a zólyomlipcseiről és a varasdiról. Zólyomlipcseiről tudjuk, hogy a király legkedvesebb üdülőhelyei közé tartozott; néha egész hónapokat töltött kellemes fekvésű várában. Aligha vétünk tehát a történeti igazság ellen, ha Karácsonyival feltételezzük, hogy az ottani ferences kolostor megépítéséhez ő adta az indítást és a szükséges anyagi eszközöket.⁷³ Talán ezzel magyarázhatjuk, hogy az 1263. aug. 3-i nagy kibékülési jelenetnél Antal lipcsei gvárdián is tanúként szerepelt.⁷⁴ A varasdi kolostort nem Béla alapította ugyan, de annyiban mégis kapcsolatos nevével, hogy egy későbbi, meglehetősen hihetetlenül hangzó híradás szerint ő adományozta neki Alsó- és Felső-Kocsán falvakat.⁷⁵

⁷⁰ Borovszky i. h. 752. l.

⁷¹ Karácsonyi J. i. m. I. k. 174. l.

⁷² U. o. 200. s k. l.

⁷³ U. o. 196. l.

⁷⁴ L. 54. j.

⁷⁵ Karácsonyi i. m. I. k. 288. s k. l.

IV. Béla azonban nemcsak saját személyében karolta fel és terjesztette a ferences eszméket, hanem családjában is meleg otthont készített számukra. Családjának főleg női tagjai és rokonai megannyi lelkes apostolai lettek a ferences mozgalomnak. Mint annyi másban, ebben is Mária királyné, a hányatott életű király törekvéseinek hűséges osztályostársa járt elől jó példával. Pedig Mária eredetileg jobban húzott a prédikáló testvérek rendjéhez; utóbb azonban, mint a legenda bájos naívsággal mondja, leányának, Boldog Kingának könyörgésére megváltoztatta felfogását, és a kisebb testvérekhez pártolt át.⁷⁶ Bizonyos, hogy utolsó éveiben éppoly odaadóan támogatta a ferences mozgalmat, mint férje. A verőcei kolostornak egész bizonyosan,⁷⁷ a sárospatakinak pedig valószínűleg ő vetette meg az alapját,⁷⁸ s halóporában ő is az esztergomi testvérek templomában kívánt nyugodni.⁷⁹

És ha már az apa és anya ilyen meleg szeretettel csüggték a ferences eszményeken, természetes, hogy gyermekeik és unokáik még bensőbb átéléssel szegődtek a *poverello* nyomdokába. Legidősebb lányuk, Boldog Kinga férje, Szemérmes Boleszláv krakkói és szandomiri herceg halála után († 1279. dec. 7.) azon nyomban a Klára-szűzek közé lépett s a temetésen már apácaruhában vett részt.⁸⁰ Utána birtokára, Ószandecre vonult vissza, ott istenes férfiak, köztük a tanácsadásra meghívott István esztergomi gvárdián biztatására fényes kolostort emeltetett Isten dicsőségére, a Boldogságos Szűz és Szent Ferenc tiszteletére, a maga és férje lelkének üdvösségére,⁸¹ és azontúl

⁷⁶ Vita B. Kingae ducissae Cracoviensis. Gombos i. m. III. 2455. l.

⁷⁷ Karácsonyi i. m. I. k. 294. l.

⁷⁸ Abból gondoljuk, hogy Sárospatak királynéi város volt.

⁷⁹ Geneologia ducum et regum Hungariae triplex. Gombos i. m. II. 982.

Erre vonatkozik az ismert középkori vers:

Aspice rem charam, tres cingunt Virginis aram,

Rex, dux, regina, quibus adsint gaudia trina.

Dum licuit, tua dum viguit rex Bela potestas,

Fraus latuit, pax firma fuit, regnavit honestas. U. o.

⁸⁰ Wertner M.: Az Árpádok családi története. Nagybecskerek, 1892. 478. l.

⁸¹ Fejér i. m. V. 3. 44. s kk. ll.

mint annak főnöknője élte szép életének hosszúra nyúlt alkonyát. († 1292 júl. 24.) Legkisebb húga, Boldog Jolánta, Boleszláv kálisi herceg († 1279 ápr. 7.) felesége özvegyiségre jutása után szintén Szandecre húzódott s azontúl a két testvér valósággal versenyzett egymással a szent szegénység és alázatosság erényének gyakorlásában, míg csak a halál el nem szakította őket egymástól.⁸²

A harmadik nővér, Erzsébet a távoli Bajorországba ment férjhez Henrik herceghez s példás életével, jóságával és szelídségével újabb díszet árasztott arra az áldott törzsre, melyből kisarjadt. A nideraltaichi krónikás szava szerint halálával († 1271 okt. 24.) mélységes gyászba borította egész Bajorországot.⁸³ A ferences mozgalomban anynyiban játszott szerepet, hogy férjével együtt segített megalapítani a landshuti kolostort⁸⁴ s Erzsébet nevű leányát már tizenhárom éves korában apácának adta.⁸⁵

Az unokák népes sokaságából elsősorban Máriát, II. Károly nápolyi király feleségét kell említenünk, mint aki Szent Lajost nevelte a ferences eszmény és az ég számára s aki megérte azt a ritka örömet, hogy nagyatyja testvérén, Szent Erzsébet asszonyon, atyja testvérén, Boldog Margiton és apósa testvérén, Szent Lajos királyon kívül tulajdon gyermekének mennyei pártfogását is kérhette.⁸⁶ De egyébként is tudjuk róla, hogy egész életén át nagylelkű pártfogója és bőkezű támogatója volt a nápolyi és provencei ferences kolostoroknak. Ezen a téren legkiemelkedőbb tette a nápolyi Klára-szűzek műtörténetileg páratlan Santa Maria di Donna Regina templomának teljes újjá-

⁸² Wertner i. m. 490. l.

⁸³ Ipsa vero ducissa in subsequente autumpno 9. Kalendas Novembris diem clausit extremum; que cum esset femina virtuosa et omni bonitate preclara, morte sua toti provincie incosolabilem luctum fecit. Hermannus Altahensis abbas: Annales. Gombos i. m. II. 1149. l.

⁸⁴ Chronica fr. Nicolai Glassberger. Analecta Franciscana. II. k. Ad Claras Aquas (Quaracchi), 1887. 94. l.

⁸⁵ Hermannus Altahensis i. h. 1149. l.

⁸⁶ Fraknoi V.: Mária, V. István király leánya, nápolyi királyné. Budapesti Szemle. 125. k. 1906. 340. l.

építése volt.⁸⁷ Kunigundáról, II. Ottokár világiasabb érzületű feleségéről szintén tudjuk, hogy nem állott messze a ferences mozgalomtól. Erre következtethetünk egy ismeretlen római preláthusoz intézett leveléből, melyben nyomatékosan kéri az illetőt, hogy járjon közbe a pápánál hűséges híve, Farkas magyar ferences testvér érdekében.⁸⁸

Ha nem is a vérrokonság, legalább az eszmei rokonság címén itt kell megemlékeznünk a jámboréletű Kálmán herceg feleségéről és IV. Béla sógorasszonyáról, az orosz származású Boldog Szaloméről is, aki már a királyi udvarban szerzetesi életet élt, férje halála után pedig azonnal a zavichosti klarissza zárda lakói közé lépett. Innét később az állandóan fenyegető tatár veszedelem elől a skalamelletti Grodziskóba húzódott át és ott élete fogytáig († 1268 nov. 17.) hűségesen kitartott azoknak az eszményeknek szolgálatában, melyeket már gyermekfővel olyannyira megszeretett.⁸⁹

Tévedés volna azonban azt hinnünk, hogy Béla királynak és családjának meleg ferences pártolása csak az udvar szűk körére hatott. Hiszen csak arra kell gondolnunk, milyen páratlan magasságban állott a királyi ház tekintélye még a XIII. század zilált viszonyai közt is és azonnal megértjük, hogy a királyi példa hamaros követésre talált mindazon körök részéről, melyek bárminő tekintetben összeköttetésben állottak az udvarral. Sajnos, a régi alapítású ferences kolostorok legtöbbszörének sem alapítási idejét, sem alapítójának személyét nem ismerjük pontosan; annyit azonban mégis tudunk róluk, amennyi tételünk valószínűsítésére elegendő. Így tudjuk, hogy a szemenei kolostort Hahót Mihály, Mária királyné étekfogómestere s Bélának a tatárjárás utáni zavaros időkben egyik leghasznosabb munkatársa,⁹⁰ a nekeseit talán az Aba nembeli Nekesei Miklós,⁹¹ a gobornakit pedig a Herény nem-

⁸⁷ U. o. 340. s kk. 11.

⁸⁸ Wenzel i. m. III. k. 264. l.

⁸⁹ Kanyó G.: Kálmán herceg. Kat. Szemle, 1895. 445. l.

⁹⁰ Fejér i. m. IV. 2. 23. l.

⁹¹ Karácsonyi i. m. I. 28. l.

zetségből származott Béla alapította.⁹² És hogy milyen ragadós volt a királyi példa, arra rendkívül jellemző, hogy még olyan erőszakos oligarchák sem tudták kivonni magukat hatása alól, mint a Kőszegiek. Nyilvánvaló ugyanis, hogy a birtokaikon belül fekvő kaproncai,⁹³ kőszegi⁹⁴ és lékai kolostorokat csak ők rakathatták Szent Ferenc fiai számára.⁹⁵

Ilyen körülmények közt könnyű megértenünk, hogy az egykorú és közelegykorú ferences írók mind a legnagyobb tisztelet és elismerés hangján szólnak Béla királyról. A Képes Krónika szerzője pl. azt írja róla, hogy emléke még száz esztendő múltán is, mint a csorgatott méz élt hű magyarjai ajkán;⁹⁶ az erfurti minorita krónika névtelen folytatója úgy ünnepli őt, mint Isten buzgó tisztelőjét és az istentisztelet különös kedvelőjét;⁹⁷ Szent Bonaventura életírója pedig azt emeli ki legnagyobb érdeméül, hogy a szeráfi szerzet mindeneknek nagy öröme az ő uralkodása alatt terjedt el Magyarországon.⁹⁸

Mindez igaz, de csak félig. Béla legnagyobb érdeméül azt kell emlitenünk, hogy ebben a vonatkozásban is hosszú időre kijelölte a fejlődés irányvonalát, melytől utódai, még a könnyelmű Kun Lászlót sem véve ki, nem mertek eltérni. A ferences testvérek és a Klára-szűzek nagylelkű pártolása hagyomány lett királyainknál, mely egészen a középkor végéig megszakítás nélkül követhető. Íme néhány példa: V. István 1271-ben a nagyszombati klarisszák balarádi szolgáló népeit a főnöknő kérésére felmen-

⁹² U. o. 173. l.

⁹³ U. o. 119. l.

⁹⁴ *Chronicon Austriacum* anonymi. Gombos i. m. I. 515. l.

⁹⁵ Kárácsonyi i. m. I. 196. l.

⁹⁶ *Vir virtutibus plenus, cuius memoria quasi mel dulcorosum usque in diem hodiernum in ore omnium Hungarorum et aliarum plurium nationum suavescit.* I. h. 469. s. k. l.

⁹⁷ *Anno Domini 1270 germanus sancte Elisabeth de Marcburg, videlicet illustris et potens rex Bela in Ungaria feliciter obiit. Hic enim fuit Dei ac divini officii solempnis amator.* Golubovich i. m. I. 265. l.

⁹⁸ *Quo tempore Seraphica religio Bela (IV.) rege in Ungariam est gratulantibus omnibus propagata.* Gombos i. m. III. 2323. l.

tette a súlyos rendkívüli adók fizetése alól, mivel — úgy-
mond, — nemcsak a fegyver, hanem a jámborul élők imád-
sága is védelmezi az országot és a királyi koronát s ezért
nem szabad, hogy az Istent dicsőítők ajkán a földi dolgok
hiánya miatt elnémuljon a szó.⁹⁹ Kun László Ottokár le-
győzése után állandó jövedelmi forrás. Karácsonyi sejté-
se szerint, a szárazvám negyedének átengedésével segí-
tette a pozsonyi testvéreket szétdúlt templomuk és kolos-
toruk helyreállításában,¹⁰⁰ a nyitraiak szorult helyzetén
pedig az ú. n. barátmalom odaadományozásával próbált
segíteni.¹⁰¹ III. Endre 1297-ben hathatósan támogatta
Barnabás provinciálist a pozsonyi klarissza zárda meg-
alapításában; okt. 26-án kelt oklevelében királyi adomány-
ként adta az építkezéshez szükséges telket s a nővéreket
eleve védelmébe vette minden esetleges támadással szem-
ben.¹⁰² Ugyanő 1299 júl. 4-én Rápolc gárdián kérésére
olyan hathatós oltalomlevelet állított ki a nagyszombati
nővérek számára, hogy azontúl mindig csak arra hivatkoz-
tak.¹⁰³ Felesége, a jámbor Fennena királyné szintén lelke-
sen felkarolta a testvérek ügyét s 1295-ben Segösd király-
néi városban kolostort építtetett számukra.¹⁰⁴

Egy cseppet sem túlozunk tehát, ha a magyar ferences
mozgalom felkarolásában és nagyranövelésében a királyi
családnak tulajdonítjuk az oroszlánrészt. Hiszen a század
végéig kimutatható kolostoroknak jó egyharmada királyi
alapításként, vagy legalább számottevő királyi támogatás-
sal jött létre; más részük pedig a királyi példa ösztönző
hatásának köszönhetette megépülését.

Talán nem szükséges mondanunk, hogy ennek a párat-
lan királyi nagylelkűségnek célja korántsem a hatalom
és vagyon fitogtatása, hanem bizonyos reális szükségletek
kielégítése volt. Mert ha a lázas kolostorépítés és nyomá-

⁹⁹ Fejér i. m. V. l. 141. s k. l.

¹⁰⁰ Karácsonyi i. m. I. 229. l.

¹⁰¹ U. o. 213. s k. l.

¹⁰² Fejér i. m. VI. 2. 68. s k. l.

¹⁰³ Karácsonyi i. m. II. k. 462. l.

¹⁰⁴ U. o. I. k. 245. l.

ban a testvérek egyre nagyobb arányokban kibontakozó munkája nem talált volna megfelelő visszhangra a nemzet lelkében, az egész kísérlet csak merő divathajhászás, játékos délibábkergetés maradt volna. Ezért a királyi család és a vele közvetlen összeköttetésben álló vezető rétegek közreműködésének lemerése után azt is szemügyre kell vennünk, hogyan reagált a nemzeti közlélek az új szerzet bejövetelére, milyen igényekkel lépett eléje s mit kapott tőle?

Nyugaton, mint láttuk, a hatalmas erővel és forradalmi elszántsággal feltörekvő polgári osztály segítette kibontakozásra és növelte nagyra a ferences mozgalmat. Nálunk erről, öntudatos polgári osztály hiányában, szó sem lehetett. Nem mintha nálunk a társadalmi rengések ismeretlenek lettek volna. Egy tekintet XIII. századi történetünkre azonnal meggyőz bennünket ennek ellenkezőjéről. Hiszen ismeretes, hogy a szentistváni államszervezet hanyatlása már a XII. század végén olyan bajok forrásait fakasztotta fel, melyeken királyaink legjobb akarattal sem tudtak úrrá lenni. És ezek a bajok nem szorítkoztak csupán egyik vagy másik társadalmi osztályra, hanem a nemzetest minden porcikáját át- meg átvették. Fent az ormon az oligarchia elhatalmasodása öltött vészes mérveket, lent a mélyben pedig az eddig jóformán számba sem vett alsóbb néprétegek megmozdulása idézett elő új feszültségeket. A harmónia megbomlott, a társadalom kibillent egyensúlyából és jó száz esztendőnek kellett elmúlnia, hogy ismét visszanyerje nyugalmi helyzetét. Mindenki elégedetlen volt társadalmi állapotával s emelkedni akart: az oligarchák még több vagyona és nagyobb hatalomra, a királyi szolgák a nagyurakkal való jogegyenlőségre, a várjobbágyok nemesi kiváltságokra s végül a szolgáló népek a személyes szolgálattól való mentességre törekedtek.

Forradalmi lendületben és demokratikus felfelé törekvésben tehát nálunk sem volt hiány a XIII. század folyamán. Ebben a tekintetben a tatárjárás-előtti és utáni magyar társadalom jóformán semmiben sem különbözött a

nyugati államok forrongó világától. A kor jellegzetességét itt is az új világ születésének vajúdásai adták meg. De ezzel kimerült a két mozgalom hasonlósága. Míg ugyanis a magyar forradalmiság merő negatívumba, a régi társadalmi keretek szétfeszítésének akarásába vészett, addig a nyugati polgárság felfelé törtetése gazdag alkotó programmot jelentett, melybe a vallásos élet átértékelése címén a ferences mozgalom is jól belefért.

Hiábavaló igyekvés volna tehát részünkről, ha a magyar ferences mozgalom begyökerezését is a demokratikus erők megmozdulásával akarnók megmagyarázni. Nálunk egészen másban: az egyéni és kollektív létnek abban a mélyreható megrendülésében keresendő az ok, mely a társadalmi és gazdasági viszonyok megváltozását nyomon kísérte. Csak magunk elé kell állítanunk a XIII. század szüntelenül hullámzó világát: az oligarchia féktelen erőszakoskodását, a tatárjárás minden képzeletet meghaladó borzalmait, a kun dúlások állandó istenostorát, a királyi család és a hatalmas kiskirályok elesitulni nem tudó harcait és azonnal világosan áll előttünk a megállapítás helytállósága. A személy- és vagyonbiztonság úgyszólván megszűnt; napok alatt hatalmas vagyonok születtek és enyésztek el s háború nélkül is százak és százak vesztették életüket, vagy ami sok esetben még rosszabb volt, szabadságukat. Mintha a *bellum omnium contra omnes* kezdetleges ősállapota tért volna vissza.

A magyarság kétféle módon reagált erre az ősállapotra: egyik része, a kisebbség habozás nélkül belevetette magát az árba, társult tatárral, kunnal, rabolt, gyujtogatott és élvezte a keresztény fegyelemtől való mentesség pogány örömeit, a másik része ellenben, a nagy többség, mint a szentistváni hagyományok tudathordozója, csak annál tudatosabban ragaszkodott keresztény meggyőződéséhez. Ragyogó példaként ott állott előtte a szinte misztikus magasságban lebegő királyi család példája, mely éppen ezekben a szomorú évtizedekben szinte tropikus bőségben termelte ki a régi és új aszkézis fenséges megszemélyesítőit. A magyarságnak ez a része teljes tudatossággal

igyekezett átélni vallását s minél bizonytalanabbakká váltak földi létének keretei, annál nagyobb odaadással kereste a túlvilágot, ahol nem kell többé rettegnie életéért és javaiért. A tobzódó pogány szellem felemelő ellenképeként valóságos keresztény renaissance bontakozott ki, mely megnyilvánulási formáiban szorosan simult a nyugat hasonló mozgalmaihoz. Az aszketikus életeszmény újból hódítani kezdett és tömegesen vonzotta az embereket, előkelőket és közrendűeket egyaránt, a kolostorok falai közé és a vadonok remeteségeibe. De nemcsak külső formáiban, hanem belső tartalmában is nagyot mélyült a hívő magyarság lelki élete. Vallási igényei az előző nemzedékekéhez képest lényegesen megnőttek.¹⁰⁵ Annál fájdalmasabb volt tehát számára a felfedezés, hogy az Egyház egyelőre nem tud mit kezdeni megnövekedett igényeivel.

A legnagyobb baj nálunk is, miként a külföldön, az egyházi és állami társadalom túlságos összeszövődése s ebből következőleg a papság szellemi és erkölcsi színvonalának nagymérvű lesüllyedése volt. A nagyúri származású főpapok hovatovább teljesen oligarcha kortársaik képére hasonultak át s többet törődtek vagyonuk és hatalmuk gyarapításával, mint az Egyház érdekeinek szolgálatával.¹⁰⁶ Jób pécsi püspök és Kán Miklós választott esztergomi érsek csak legszembetűnőbb, de korántsem kizárólagos képviselői voltak ennek a szomorú típusnak.

Nem sok jót mondhatunk az alsó papságról sem. Életmódjában és erkölseiben ez sem igen különbözött felpogány környezetétől. De nem különbözött tudásban sem; akárhány tagja még az istentisztelet végzéséhez szükséges elemi ismeretnek is híjával volt. Természetesen még inkább híjával volt a magasabbrendű dogmatikai és egyházjogi tudásnak s ezért sem prédikálni, sem pedig az eretnekekkel vitába szállani nem mert.¹⁰⁷ Legjobb bizonyság erre az 1279. évi budai zsinat, melynek határozatai egyenesen

¹⁰⁵ Hóman B.: A középkori királyság bomlása. Magyar középkor. Budapest, 1938. 389. s k. l.

¹⁰⁶ U. o. 391. l.

¹⁰⁷ U. o. 391. s k. l.

megdöbbenő képet nyújtanak az alsó klérus erkölcsi süllyedéséről és a világi társadalom eldurvulásáról. Ilyen papságtól valóban nem lehetett várni a felfokozott vallási igények kielégítését. Hiszen a legtöbb, ami kitellett tőle, a mindennapi istentiszteletnek immel-ámmal való elvégzése és a szentségek kiszolgáltatása volt.

Még kevésbbé lehetett e téren a szerzetesrendek közreműködésére számítani; részben, mert nem volt hivatásuk, részben, mert általában nem voltak olyan szellemi és erkölcsi magaslaton, hogy belterjesebb lélegzcondozásra vállalkozhattak volna. Így a legrégibb hazai szerzet, a bencésrend, a XIII. században már csak árnyéka volt önmagának. Számos apátsága elpusztult; egyeseket az ellenség dúlt fel, másokat ragadozó kegyuraik tettek tönkre, vagy fegyelmezetlen lakóik éltek fel. Hiába, az egyes kolostorok korlátlan szabadsága és túlságos gazdagsága keservesen megbosszulta magát. A bajok igazi gyökere azonban mégsem ebben, hanem a történelmi fejlődés irányának megváltozásában rejlett: a demokratikus korszellem nem igen tudott mit kezdeni a szellemében és összetételében arisztokratikus renddel. Az idő észrevétlenül eljárt a monasztikus életeszmény fölött és Szent Benedek magyar fiai egyelőre semmi hajlandóságot nem mutattak a változások tudomásulvételére.¹⁰⁸

Citeaux csillaga még magasan ragyogott. A nagy alapítások kora ugyan a XIII. század első harmadával lezárult, de szórványosan még a század közepén is hallunk alapításokról. (Ábrahám, Bélakút, Ercsi, Zágráb.) A rend kitűnő szervezete jó másfél századon át lehetővé tette az eredeti szellem fenntartását. Komolyabb bajok csak a XIII. század közepén innét kezdtek mutatkozni. Az 1274. évi egyetemes káptalanon már súlyos panaszok hangzottak el a magyar kolostorokban történő rendellenes dolgok miatt.¹⁰⁹ De egyébként is a rend eredeti hivatásánál fogva távol állott a lelkipásztorkodástól. A koldulórendek roha-

¹⁰⁸ Balics i. m. II. 2. 156. s kk. II.

¹⁰⁹ U. o. 225. I.

mos terjedését bizonyos fanyarsággal szemlélte, mert közkedveltségüktől a maga népszerűségét féltette.¹¹⁰

A három nagybirtokos rend közül még aránylag a premonstreiektől lehetett legtöbbet várni; nemcsak azért, mert a lélekgondozást eredetileg is hivatásuknak tekintették, hanem azért is, mert a XIII. század közepén innét is változatlan népszerűségnek örvendettek. Maga IV. Béla is nagyon kedvelte őket, mivel — úgymond, — ők tisztelték legjobban Szűz Máriát, Magyarország védasszonyát. Ezért a tatárjárás után felemelte pusztulásából Jászsót s gazdag adományaival megvetette alapját a turóci és csuti prépostságoknak.¹¹¹ És a század közepe tájára eső alapítások tetemes száma mutatja, hogy példája ezen a téren is követésre talált.¹¹² De bármily odaadással végezték is munkájukat az első premonstreik nemzedékek, szélesebb körökre még sem tudtak hatni, mivel szervezetük helyhez kötötte őket. Ugyancz áll a többi honos kanonoki rend tagjaira, nevezetesen Szent Ágoston, Szent Ábrahám és a szent sír szabályozott kanonokjaira is, akik egyébként sokkal kevesebben is voltak. semhogy nagyobb eredményt tudták volna elérni.¹¹³ Az ágostonos remetéket és a pálosokat pedig már csak azért sem szükséges itt említenünk, mivel ebben az időben még mindketten a kialakulás és szervezkedés nehézségeivel küszködtek.

A XIII. század utolsó harmadában tehát nagy egészében nálunk is az volt a helyzet, mint két emberöltővel előbb Nyugat-Európában: az Egyház tanácstalanul állott azokkal az újszerű feladatokkal szemben, melyek a vallási élet elmélyüléséből háramlottak reája. Sőt nálunk bizonyos értelemben még rosszabbak voltak a viszonyok, mint

¹¹⁰ Glassberger krónikájában az 1275. évhez a következő megjegyzést olvassuk: *Grisei monachi in suo capitulo Cisterciensi prohibuerunt, poena taxata districtius statuentes, quod in toto ipsorum Ordine per mundum neque in donibus nec in grangiis ulli de Ordine Fratrum Minorum ad comedendum vel hospitandum ulla tenus recipiantur, nec eis aliqua elemosyna succurratur.* I. h. 88. l.

¹¹¹ Pauler i. m. II. 315. s. kk. ll.

¹¹² Balics i. m. II. 2. 257. s. kk. ll.

¹¹³ U. o. 283. s. kk. ll.

Nyugaton, mivel nálunk a vallási szükségletek kielégítésével párhuzamosan a terjedő eretnekségek és pogányság ellen is harcolni kellett. Ismeretes, hogy Bosznia már a XII. században valóságos melegágya volt a bogomil, vagy, patarénus néven jelentkező manicheus eretnekségnek. Királyaink Imrétől kezdve (1196—1204) minden tőlük telhetőt megtettek a politikailag is veszélyes mozgalom visszaszorítására, de csak ideiglenes eredményeket tudtak elérni. A tatárjárás után ellanyhult a védelem s ennek következményeként az eretnekség a szomszédos magyar területekre is átcsapott. Eleinte csak a szláv elemek közt hódított, utóbb azonban már a törzsökös magyarság körében is szerzett híveket. Ezzel egyidejűleg Nyugaton is veszedelem mutatkozott: az osztrák széleken az üldözött valdenszek kezdtek átszivárogni határainkon.¹¹⁴

Az igazi veszedelmet azonban még sem az eretnekségek szörványos fellépése, hanem a pogányság nagymérvű terjedése jelentette. Mert a vad, féktelen és embertelenül dúló-fosztogató kunok példája tömérdek magyart megfertőzött és a keresztény fegyellemmel együtt a keresztény hit megtagadására csábított. A veszedelem nagyságát jellemzően mutatja, hogy a magyar eseményeket szemlélő külföldi krónikások egyenesen a kereszténységet féltették a kun áradattól,¹¹⁵ a hívő magyarságnak tehát nemcsak fokozottabb vallási igényei kielégítését kellett nélkülöznie, hanem ugyanakkor azt is látnia kellett, hogy a terjedő pogányság és eretnekség nap-nap után újabb és újabb tömböket morzsol le hitének birtokállományából. Ezért fogadta olyan szívesen Szent Ferenc szegény és alázatos fiait. Hiszen náluk megtalált mindent, amire csak vágyott. Fáradhatatlan prédikálásukban és szentségki-

¹¹⁴ Kardos T.: A laikus mozgalom magyar bibliája. Minerva, 1931. 56. s. kk. II.

¹¹⁵ Dominus Philippus apostolice sedis legatus Ungariam venit. Ungaros christianos, qui christianam vitam fere oblii fuerant, et Comanos ad fidem catholicam studuit revocare. Sed Ladislaus rex eorum una cum ipsis paganis et Ungaris, suis sanis monitis legati noluerunt obedire. Chronicon Austriacum anonymi. I. h. 514.

szolgáltatásukban, gazdag és sokszínű eucharisztia- és Mária-kultuszukban s áhítatuk ezerféle más megnyilatkozásában a legteljesebb mértékben megtalálta vallási igényeinek kielégítését s ugyanakkor a misztikus magabamélyedés és az aszketikus önsanyargatás újabb és újabb indításait vette tőlük. A mellett az új jövevények nem törték magukat birtok után, nem áhítoztak fényes templomokra és kolostorokra, hanem szerényen beérték egy kis hajlékkal és annyi alamizsnával, amennyi életük fenntartásához okvetlenül szükséges volt. Nem csoda tehát, hogy a mindenéből kifosztott, anyagi létalapjaiban tartósan megrendült magyarság hamarosan megszerette és hosszú időre szívébe zárta a szegénység vidámkedvű lovagjait, akik Umbria felejthetetlen apostolának örök derűjét hozták az elkomorult magyar földre.¹¹⁶

A magyar ferences mozgalom programja azonban korántsem merült ki a mélyebb és finomabb lelki szükségletek hiánytalan kielégítésében; ezen túlmenőleg voltak olyan vonatkozásai is, melyek legmélyebben belevágtak az akkori magyarság létkérdésébe. Nyilvánvaló volt ugyanis, hogy a kunság benső és a tatárság külső veszedelmét csak úgy lehet végleg elhárítani Magyarországra felől, ha mind a két népet sikerül megnyerni a kereszténység számára. E nélkül, az akkori viszonyok közt, minden más megoldás csak önámítás és hiú diplomáciai ügyeskedés volt.¹¹⁷ Ezért nemzeti szempontból is megbecsülhetetlen fontosságú szerepre vállalkoztak a magyar testvérek, mikor a kun és tatár missziót mindjárt megtelepedésük után programjukba vették. A kunok megtérítését, úgy látszik, nyomban a tatár veszedelem elmúlása után megkezdették. Döntő bizonyítékunk erre, hogy Rubruquis Vilmos a nagy kán udvarába utaztában már 1253-ban olyan kunnal találkozott, akit a magyarországi testvérek térítettek meg. Az illető nagy álmélkodására latin nyelven szólította meg Vilmos testvért s többek

¹¹⁶ Hóman B.—Szekfü Gy.: Magyar történet. I.² k. Budapest, 1935. 469. s k. l.

¹¹⁷ Karácsonyi i. m. I. k. 25. l.

közt elmondotta neki, hogy maga Batu kán is élénken érdeklődik a ferencesrend viszonyai iránt.¹¹⁸

Nagyobb lendületet azonban csak a század vége felé vett a kunok megtérítésének ügye. Ekkor már Róma is felfigyelt: III. Miklós pápa 1278. október 7-én megparancsolta Adorján provinciálisnak, hogy küldjön elegendő számú igehirdetőt a kunok közé és a kiküldendő testvéreknek előre megadta a szükséges felhatalmazást a keresztesség szentségének kiszolgáltatására.¹¹⁹ A testvérek nagy hévvel mindjárt meg is kezdték az apostoli munkát, de csakhamar be kellett látniok, hogy a kunok egyetemes megtérítésének ideje még nem érkezett el. Legnagyobb akadály a király személye volt. Hiszen könnyű elképzelnünk, hogy Kun László pogány és ledér életmódjával hasonlíthatatlanul többet ártott, mint használt a térítés ügyének.

Ugyancsak Adorján tartományfőnöksége idején merült fel a tatárországi misszió gondolata is. A gondolat szinte magától jött. Legfőbb élesztője a földrajzi helyzet volt. Az összes ferences provinciák közül ugyanis a magyar feküdt legközelebb Batu kán oroszországi birodalmához. Jellemző, hogy a marosvásárhelyi kolostort még a XIV. század elején is *in metis Tartariae*, Tatárország szélén fekvőnek jelzi az egyik kimutatás.¹²⁰ Természetes tehát, hogy legkorábban a magyar testvéreknek akadt elintézni való dolguk a végtelenségbe vesző birodalomban. Ha másért nem, a foglyok kiszabadítása vagy legalább vígasztalása céljából sűrűn át kellett lépniök határait. Nyelvi tekintetben is ők boldogultak legkönnyebben. Tudnunk kell ugyanis, hogy a roppant tatár birodalomban nagy nyelvi összevisszaságban hosszú időn át a kun volt a legáltalánosabban elfogadott társalgási nyelv.¹²¹ A kun

¹¹⁸ Wyngaert A. van den: *Sinica Franciscana*. I. k. Ad Claras Aquas (Quaracchi), 1929. 217. l.

¹¹⁹ Sbaralea i. m. III. 67. Fejér i. m. VI. 2. 404. Theiner i. m. 337. Eubel i. m. 147. l.

¹²⁰ *Analecta Franciscana*. IV. k. 554. l.

¹²¹ Paschalis de Victoria ferences hittérítő 1338. aug. 10-én kelt levelében ezt írja: ...per Dei gratiam didici linguam cumanicam et litteram

nyelvet pedig akkoriban Magyarországon lehetett legkevesebb fáradsággal elsajátítani.

Ilyen kedvező körülmények közt a magyar testvérek lelkében korán felmerült a gondolat, hogy az állandóan fenyegető tatár veszedelmet legegyszerűbben a félelmetes hírű pogány nép megtérítésével lehetne elhárítani. De hamar rájöttek arra is, hogy eredményes térítő munkát csak úgy tudnak kifejtetni, ha püspök is van velük a bérmlás és az egyházi rend szentségének kiszolgáltatására. Mint legegyszerűbb megoldásra, az 1238-ban elenyészett milkói püspökség felújítására gondoltak. Adorján provinciális 1278-ban ilyen értelmű felterjesztést intézett a pápához. III. Miklósnak tetszett a gondolat. Nehogy azonban a főpapi méltóságot a megfelelő anyagi eszközök hiánya miatt megvetés érje, 1278. október 7-én kelt levelében megbízta kevéssel előbb Magyarországra küldött követét, Fülöp fermói püspököt, hogy tegyen neki jelentést a püspökség esetleg még meglevő jövedelmeiről és egyéb körülményeiről.¹²²

A püspökség visszaállítása, nem tudni mi okból, elmaradt ugyan, de azért a testvérek mégis rászánták magukat a tömérdek vesződsséggel, sőt életveszedelemmel járó munkára. Buzgóságukra jellemző, hogy egyikök, bizonyos István testvér, már néhány év múlva vére hullásával pecsételte meg a merész vállalkozást. A derék testvér, aki a krónika szava szerint maga volt a tökéletesség és a katolikus hitért égő buzgalom, egyik rendtársával, Szász Konráddal Georgia göröghitű lakói közt prédikált. Olyan ellenállhatatlan meggyőző erővel beszélt, hogy hallgatói közül sokan visszatértek a katolikus Egyházba. E miatt a szakadárok vezérei elhatározták, hogy elteszik őt láb alól. Mikor tehát a legközelebbi ünnepnap vigiliáján a szomszéd városba indult prédikálni, lesből rátörtek

uiguricam, qua quidem lingua et littera utuntur communiter per omnia ista regna seu imperia Tartarorum, Persarum, Chaldeorum, Medorum et Cathay. Wadding i. m. VII. k. 304. l. Analecta Franciscana III. 533. l.

¹²² Sbaralea i. m. III. 68. Fejér i. m. VI. 2. 403. l. Theiner i. m. 337. l. Eubel i. m. 147. l.

és Konrád testvérrel együtt valósággal darabokra tépték.¹²³ Ilyen szomorú akkorddal indult meg az a nagyszabású térítő tevékenység, mely csak a következő században jutott teljes kibontakozásra s mely mindig fényes lapja marad a magyar ferencesek történetének. Mert a legtöbb napszámost ők küldötték az Úr ezen irdatlan nagy aratásába s viszonylag ők adták a legtöbb vértanút az ég számára.¹²⁴

A kun- és tatármissziók felkarolása nagy mértékben növelte a ferences testvérek népszerűségét. A magyarság tömegei most már nemcsak vallásos buzgóságból, hanem egészséges politikai ösztönből is becsülni kezdték őket. A növekvő megbecsülés jele, hogy a század második felében egyre gyakrabban találkozunk a testvérekkel, mint különböző jogi ügyletek, főleg szerződéskötések és végrendelezések tanúival.¹²⁵ Nem kevésbé sokatmondó tünet, hogy az első emberöltő lepergése után már előkelő, törzsökös nemzetségek tagjai is kezdték magukra öltetni a *poverello* szegénységre és igénytelenségre intő ruháját. E tekintetben nem sok adattal rendelkezünk ugyan, de az a kevés annál többet mondó. Így IV. Béla 1254. november 19-én kelt adományleveléből megtudjuk, hogy bizonyos Péter ispán egyik fia, Dénes ferencrendi szerzetes lett s belépésekor nyitramegyei birtokát, a Vág és Dudvág közt fekvő Bény földet testvérére, a vitézsége miatt nagy becsületben álló Edeuchre hagyta.¹²⁶ 1262-ben Olivér szerémi püspök önként lemondott hivataláról és IV. Orbán pápa engedélyével a ferencesek közé lépett.¹²⁷ Valamivel később, talán már a hetvenes években Ludányi Gotthárd, hat falu'

¹²³ Wadding i. m. V. k. 142. l. *Analecta Franciscana* III. 417. l. Golubovich i. m. I. 324. s k. l.

¹²⁴ Balanyi Gy.: Adatok a ferencrendiek tatárországi missziós működésének történetéhez. *Kat. Szemle*, 1925. 74. s kk. ll.

¹²⁵ L. Karácsonyi i. m. I. k. passim.

¹²⁶ Szentpétery I.: Az Árpád-házi királyok okleveleinek kritikai jegyzéke. I. k. Budapest, 1923. 317. s k. l.

¹²⁷ Wadding i. m. IV. k. 222. l. *Sbaralea* i. m. II. 47. Eubel i. m. 112. l.

földesura szegődött az assisi patriarcha követői közé. Belépésekor birtokairól akként rendelkezett, hogy a nyitra-megyei Pereszlényt elhalt Csaba bátyjának özvegye kapja hitbére fejében, az ugyancsak nyitramegyei Kovarc, Bajvag és Trepk falvakban fekvő jószágait Miklós és Mikó nevű unokaöccsei örököljék s magának csupán a somogy-megyei Szemere-Kereki és Kőröshegy községek részeit tartotta meg.¹²⁸ Végül a XIV. század elején a nagyhírű és dúsgazdag Lackfi-család egyik tehetséges tagja, Dénes, a hadverő István és András vajdák édesöccse öltötte magára a ferences ruhát.¹²⁹

A meleg fogadtatás azonban nem volt általános. A világi papság sokáig bizalmatlansággal, sőt határozott ellen-szenvvel tekintett az új jövevényekre; nem hasznos segítő társakat, hanem veszedelmes ellenfeleket látott bennök s azért minden tőle telhető módon akadályokat gördített működésük elé. Ez azonban nemcsak nálunk volt így. A koldulórendeknek mindenütt kemény küzdelemmel kellett kiharcolniuk az élethez való jogukat. És ez természetes. Hiszen a ferencesek és domonkosok minden parányi térfoglalása szükségképen a lelkeszkedő papság rovására ment; belterjes lélegkondozásukkal és fáradhatatlan prédikálásukkal elsősorban attól hódították el a tömeget. A pápáktól nyert sokféle kedvezés és kiváltság s a világi társadalom részéről tapasztalt meleg felkarolás csak fokozta a klérus ellenséges indulatát a szerencsés vetélytársak iránt. Ilyen körülmények közt a hare kitörése elkerülhetetlen volt. A támadást a papság kezdte. De a helyett, hogy saját fegyvereikkel próbálta volna visszaszorítani ellenfeleit, a kényelmesebb megoldást választotta: szigorúan jogi alapra helyezkedett s az egyházjog nevében követelte a testvérek működési körének lehető szűk korlátok közé szorítását. Az ily módon kitört hare évtizedeken

¹²⁸ Wenzel i. m. IV. k. 229. l. Hazai okmánytár VII. k. 197. l.

¹²⁹ Karácsonyi J.: A magyar nemzetségek a XIV. század közepéig. II. k. Budapest, 1901. 174. l.

át feszültségben tartotta a nyugati keresztény világot, de végre is a koldulórendek győzelmével ért véget.¹³⁰

Nálunk szintén nagyon korán, még a negyvenes évek derekán megindult a harc. A legfőbb sérelem nálunk is az volt, hogy a plébánosok semmibe se vették a testvéreknek adott pápai kiváltságokat s úgy akartak velök bánni, mintha alattvalóik vagy éppen szolgálk lettek volna. Egyesek pl. nem engedték meg nekik az Oltáriszentség tartását és akarataik ellenére arra kényszerítették őket, hogy szentgyónásukat és áldozásukat náluk végezzék. Mások megtiltották nekik, hogy templomaik körül temetőt nyissanak vagy hogy harangot használjanak; sőt eleinte még azt is tilalmazták, hogy maguk a testvérek a maguk templomában temetkezzenek. Azután nem akarták megengedni, hogy az újmisési testvérek a maguk templomában mutassák be első szentmiséjüket és szigorúan megkívánták, hogy az ez alkalommal, úgyszintén a többi ilyen mise alkalmával felajánlott alamizsnát nekik szolgáltatassák be; a gyertyákra, lámpákra és oltárdíszekre adót vetettek ki és még a gyertyadarabokat is a maguk számára foglalták le. Sokan erőszakkal kényszerítették a testvéreket, hogy zsinataikon és körmeneteiken jelenjenek meg; kertjük terméséből tizedet, házuk után haszonbért követeltek. Sőt némelyek annyira mentek vakmerőségükben, hogy a rend legbensőbb ügyeibe, így a tartományfőnökök és a helyi előjárók kinevezésébe is beleszólást követeltek maguknak.

Mindezt IV. Ince pápának 1245 augusztus 18-án kelt leveléből tudjuk, melyben keserű szemrehányásokkal illeti a magyar egyháznagyokat, apátokat, perjeleket, főespereseket, espereseket és más egyházi elöljárókat a ki-

¹³⁰ A harc részleteit l.: Seppelt F. X.: *Der Kampf der Bettelorden an der Universität Paris in der Mitte des 13. Jahrhunderts.* Sdralk M.: *Kirchengeschichtliche Abhandlungen.* III. B. Breslau, 1905. 199. s. kk. II. VI. k. u. o. 1908. 75. s. kk. II. Paulus C.: *Welt- und Ordensklerus beim Ausgange des 13. Jahrhunderts im Kampfe um die Pfarrechte.* Essen/Ruhr, 1900. Ott A.: *Thomas von Aquin und das Mendikantentum.* Freiburg im Br., 1908 Bierbaum M.: *Bettelorden und Weltgeistlichkeit an der Universität Paris.* Münster i. W., 1920.

sebb testvérek állandó zaklatása miatt és szigorúan lelkekre köti, hogy a jövőben saját lelkiismeretük nyugalma és jóhírük megőrzése érdekében gondosan tartózkodjanak minden ilyenfajta túlkapástól. A lelkes pápa olyan nagy fontosságot tulajdonított a dolognak, hogy az esztergomi és kalocsai érsekeknek, továbbá a zágrábi püspöknek külön is megparancsolta a levelében foglaltak lelkiismeretes végrehajtásának ellenőrzését. „Ha pedig — teszi hozzá fenyegetőleg — ennek ellenére sem engedelmeskednétek parancsunknak, tudjátok meg, hogy akkor az Úr segédelmével más módon gondoskodunk majd a nevezett testvérek megvédéséről”.¹³¹

Az erélyes fellépésnek egyidőre meg is lett a hatása. De azért az ellentét tovább lappangott és tovább mérgezte a lelkeket. Különösen sok keserű vitára adott alkalmat annak a kérdésnek eldöntése: vajjon eleget tesznek-e a hívek a vasárnapi misehallgatás kötelezettségének, ha plébánia-templomok helyett a kisebb testvérek templomaiban hallgatnak misét? A vita elmérgesedésére az a körülmény adott okot, hogy az emberek kezdtek mindjobban oda-szokni a ferencesek templomaihoz; nemcsak azért, mivel ott kora reggeltől a délelőtt minden szakában találtak misét, hanem azért is, mivel az ott honos gazdag és sokszínű kultusz jobban vonzotta őket, mint a plébánia-templomok egyhangú, jóformán csak a szentmise bemutatására és a legszükségesebb szentségek kiszolgáltatására szorítkozó istentisztelete. Már maga az a körülmény, hogy a ferencesek rendszeresen prédikáltak, óriási vonzóerőt gyakorolt a lelki igényeik kielégítésében elhanyagolt tömegekre.¹³² Nem kevésbé vonzotta őket a testvérek buzgó és változatos eucharisztia-kultusza, az Úr Jézus megtestesülése és kínszenvedése iránt tanúsított mélységes tisztelete, a Boldogságos Szűz iránt mutatott gyermeki áhítata (Szeplő-

¹³¹ Sbaralea i. m. I. k. 85. Theiner i. m. 198. l. Eubel i. m. 36. l.

¹³² A ferencesek prédikáló tevékenységéről l. Felder H.: *Geschichte der wissenschaftlichen Studien im Franziskanerorden bis um die Mitte des 13. Jahrhunderts*. Freiburg i. B., 1904. s. kk. II., 348. s. kk. II. Hefele i. m. 113. s. kk. II.

telen Fogantatás) és sokféle más apróság, melyek idővel a népies áhítatgyakorlatok egész sorának kialakulására vezettek.¹³³ Mindezekhez járult még a sokféle búcsú, melyek a koldulórendek templomaiban nyerhetők voltak. Hogy ebben a tekintetben milyen rohamos volt a fejlődés, mutatja, hogy a domonkosok 1284-ben nem kevesebb mint huszonnégy, névleg felsorolt külföldi püspöktől szereztek búcsút esztergomi templomuk számára.¹³⁴ Pedig a ferencesek még nagyobb mesterek voltak ilyenmű kiváltságok szerzésében.¹³⁵

Ez a sokféle kedvezés magyarázza, hogy az emberek napról-napra jobban odaédesedtek a kisebb testvérek templomaihoz; ott hallgattak misét és prédikációt, ott végezték gyónásukat és áldozásukat, sőt akárhányan ott is temetkeztek. Az is sűrűn megesett, hogy a betegek a testvérekhez fordultak vigasztalásért, előttük végrendelkeztek és az ő javukra tettek alapítványokat, illetve adtak kisebb-nagyobb alamizsnát. Mindez érzékenyen belevágott a lelkeskedő papság érdekeibe. Érthető tehát, hogy sokan nem akartak beletörődni az 1245. évi pápai döntésbe; annál kevésbbé, mivel a formai igazság az ő részükön volt: az egyetemes és a különleges magyar egyházjog egyaránt azt követelte, hogy vásár- és ünnepnap mi sehallgatási kötelezettségüknek saját plébániatemplomukban tegyenek eleget a hívek.¹³⁶ Élete vége felé mintha maga IV. Ince pápa is ehhez az állásponthoz közeledett volna: 1254 november 21-én kelt *Etsi animarum affectantes* kezdetű bullájában határozottan kimondotta, hogy szerzetesek csak az illetékes plébánosok engedélyével gyóntathatnak, illetve oldozhatnak fel és csak a hivatalos plébániai mise utáni időben prédikálhatnak.¹³⁷

¹³³ Holzapfel H.: *Manuale historiae ordinis Fratrum Minorum*. Freiburg i. B., 1909. 200. s. kk. II.

¹³⁴ Balics i. m. II. 2. 361. l. 2. vj.

¹³⁵ Eubel i. m. száz és száz ilyen tárgyú pápai kiváltságlevelet sorol fel.

¹³⁶ Erdélyi L.: *Magyarország társadalma XI. századi törvényeiben*. Budapest, 1907. 82. l.

¹³⁷ Eubel i. m. 259. s. kk. II. Seppelt i. m. II. k. 99. l.

De az egyszer megindult fejlődést nem lehetett többé megállítani. IV. Ince már 1254 december 7-én meghalt s örökébe IV. Sándor személyében ismét a *poverello* lelkes tisztelője és a koldulórendek nagy pártfogója lépett. Így maradt minden a régiben. Az új pápa már 1255 április 24-én figyelmeztette a rimini, cesenai és forli püspököket, hogy Szent Ferenc fiaiban a mennyei szőlőhegy hajtásait, Krisztus igazi barátait s az ő és az apostoli szék különlegesen szeretett fiait kell látniok és dédelgetniök.¹³⁸ 1255 december 12-én kelt rendeletében pedig végérvényesen kimondotta, hogy a vasárnapi misehallgatás kötelezettségének a testvérek templomaiban is eleget tehetnek a hívek s ugyanott érvényesen gyónhatnak és áldozhatnak is. Magyarországra nézve az esztergomi érseket és a váci püspököt bízta meg a rendelet végrehajtásával.¹³⁹ Még tovább ment másik utóda, IV. Kelemen pápa, mikor *In quibusdam locis* kezdetű bullájában (1625 június 29.) kiközösítéssel fenyegette meg mindazokat, akik a kisebb testvéreket üldözni s kolostoraikat és templomaikat zaklatni merészelik.¹⁴⁰

Ezzel egyidőre el is simult a vizsály. De hogy a kérdés továbbra is napirenden maradt, mutatja az 1279. évi budai zsinat 43. kánonja, mely újból kötelezőleg előírta a plébániai templomok vasárnapi látogatását és határozottan kimondotta, hogy a szentségeket csak saját plébánosaik kezéből vehetik a hívek.¹⁴¹ Alig hihető azonban, hogy ez a rendelkezés csak valamit is változtatott volna a való helyzeten. Hiszen a zsinat egyéb pontjai olyan szomorú képet festenek a lelkészkedő papság túlnyomó részének szellemi és erkölesi állapotáról, hogy már csak ezért is valószínűnek kell tartanunk a koldulórendek befolyásának további emelkedését. A főpapok semmiesetre sem gördítettek többé

¹³⁸ Sbaralea i. m. II. k. 46., 47. Eubel i. m. 76. l.

¹³⁹ Karácsonyi i. m. I. k. 19. l. 2. j. Kósa kéziratoss rendtörténete nyomán idézi, de sem Sbaralea, sem Eubel gyűjteményében nem találjuk nyomát.

¹⁴⁰ Sbaralea i. m. II. k. 22. Eubel i. m. 122. l.

¹⁴¹ Balics i. m. II. l. 452. l.

akadályt működésük elé, hanem ellenkezőleg, minden lehető módon kezükre iparkodtak járni. Kitűnő példa erre a pozsonyi testvérek templomának 1297 március 25-én, Gyümölcsoltó Boldogasszony ünnepén végbement felszentelése. A szentelést III. Endre király, Lodomér esztergomi érsek, Paschasius nyitrai, Pál pécsi, Haab váci és Tódor győri püspökök, továbbá számos főúr és megszámlálhatatlan sokaság jelenlétében, tehát valósággal országos ünnep keretében végezte Jakab esztergomi segédpüspök s Lodomér érsek a nagy esemény emlékére egyévi búcsút engedélyezett a templom látogatóinak.¹⁴²

Kisebb ízetlenségek és kellemetlenkedések természetesen ezentúl is fordultak elő, de ezek már inkább az utócsatározások, mint a komoly elvi harcok jellegével bírtak. És vétenénk a történeti igazság ellen, ha az érettük való felelősséget minden esetben és kizárólag a papságra akar-nók áthárítani. Hiszen lélektanilag könnyen érthető, hogy a koldulórendek egyes tagjai a legmagasabb helyről nyújtott sokféle kedvezés birtokában túlmentek a megengedett határokon s jónak és szentnek érzett céljuk elérésére gyakran olyan eszközöket is igénybe vettek, melyek sem okosoknak, sem politikusoknak nem voltak mondhatók. Ezt látjuk többek közt Brunó olmützi püspöknek 1273 december 16-án kelt terjedelmes jelentéséből, melyben a közép-európai s ezek keretében a magyarországi egyházi viszonyokat vázolja X. Gergely pápa számára. A nagytekintélyű főpap bizonyos keserőséggel állapítja meg, hogy a plébániatemplomok sokhelyütt még vásár- és ünnepnapokon is konganak az ürességtől, mert a plébánosok miséjére és prédikációjára jóformán senki sem jár. Bezzeg annál többen tolonganak a ferencesek és domonkosok templomaiban, mivel ott a délelőtt minden szakában lehet misét és prédikációt hallgatni. De a barátok egyébként is megtesznek mindent, hogy magukhoz vonzzák a híveket. Különösen hatásos eszközük e tekintetben a búcsú: a püspökök jóvoltából a nagy ünnepekre és nyolcadjukra két, há-

¹⁴² Fejér i. m. VI. 2. 85. l. Knauz i. m. II. k. 400.

rom, négy, tíz, sőt még több évi búcsút hirdetnek mind-azoknak, akik templomaikat látogatják. Sőt olyan pápai levelet is mutogatnak, mely felhatalmazza őket, hogy mindennap száznapi búcsút engedélyezhessenek. Ezzel a szokatlanul bő kegyelemosztogatással már nemcsak a közeli búcsújáróhelyeket veszélyeztetik, hanem komoly versenyt támasztanak a római zárándoklásoknak is. Az ily módon előálló aránytalanság annál szemetszúróbb, mivel püspököknek, sőt a pápai követeknek is köztudomás szerint csak negyvennapos búcsút van joguk engedélyezni.

Brunó püspök szerint azonban a kolduló szerzetesek még más módon is károsítják a lelkészkedő papságot. Így pl. a kegyuraságuk alá tartozó plébániák jövedelmét maguknak foglalják le és a szegény plébánosoknak csak annyit juttatnak belőle, amennyi szűkösen elegendő megélhetésökre; ha pedig közülök valók a plébánosok, folyton cserélgetik őket, csak hogy annál nagyobb részt biztosítsanak maguknak a plébánia bevételeiből. Másrészt beteglátogatásaikkal nagy adományokat szereznek szerzetüknek s rábeszélnek a betegeket, hogy a plébániatemplom helyett hozzájuk temetkezzenek. Azt sem lehet elhallgatni, hogy nagy számukkal és folytonos kéregetésükkel sokszor terhére vannak a híveknek.¹⁴³

Bár valószínű, hogy Brunó püspök politikai elfogultságból — nem szabad felejtenünk, hogy Magyarország halálos ellenségének, II. Ottokár cseh királynak legbensőbb környezetéhez tartozott — kelleténél sötétebb színeket használna a magyarországi viszonyok rajzolásánál,¹⁴⁴ annyit mégis elfogadhatunk előadásából, hogy nemcsak a világi papok, hanem időnkint a koldulórendek tagjai is túllőttek a célon. Erre különben hazai emlékeinkben is találunk bizonyítékot. Pl. a váradi káptalan egy 1300 október 5-én kelt oklevelében elmondja, hogy a krasznamegyei Zovány község lakói a tasnádi főesperes személyében óvást emeltek előtte a közöttük lakó barátok eljárása ellen, akik, bár

¹⁴³ Balics i. m. II. 1. 407. s k. 1.

¹⁴⁴ U. o. 406. l. 2. j.

a Kusalyi Jakab adományából épült kolostorban laknak és a hívek alamizsnájából tartják fenn magukat, más egyházi személyt nem akarnak megtérni maguk mellett. Így legutóbb is Gergely váradi papot, aki prédikálni akart náluk, egyszerűen kizárták a templomból azzal a megokolással, hogy nekik a pápától teljes, úgyszólván püspöki joghatóságuk van Zovány lelki gondozására.¹⁴⁵

Az oklevélből, sajnos, nem tudjuk meg, milyen szerzetesekről van szó. Abból a körülményből azonban, hogy megtelepedésüket száz évvel korábbra teszi, nagy valószínűséggel következtethetjük, hogy sem ferencesek, sem domonkosok nem voltak.¹⁴⁶ De ez nem is fontos. A lényeg az, hogy ami ezekkel az ismeretlen rendű szerzetesekkel megtörtént, ugyanaz megtörténhetett és bizonyára sokszor meg is történt a ferencesekkel és domonkosokkal is. A súrlódások lehetősége mindenesetre fennforgott náluk is. Valószínű azonban, hogy az elméleti lehetőség egyre ritkábban vált gyakorlati valósággá. Idővel ugyanis az alsópapság is rájött arra a nagy igazságra, hogy csak önmagának és hivatásának árt, ha hasznos szövetségesek helyett ellenségeket lát a koldulórendekben. Megbékélt tehát a helyzettel s ezentúl nemcsak hogy nem akadályozta, hanem tőle telhetőleg elő is mozdította a ferencesek és domonkosok térfoglalását. Kisebb-nagyobb súrlódások és hatáskörtúllépések természetesen ezután is fordultak elő, de egyre inkább csökkenő számban. A két közület egymáshoz való viszonyának alapjellegét a század végétől kezdve mindinkább a kölcsönös megértésre és harmonikus együttműködésre való törekvés adta meg.

Ekkorra nagy vonásokban kialakult a magyar ferenceség életformája is. Az elindulás természetesen nálunk is a tökéletes szegénység és igénytelenség jegyében történt. Ez önként következett abból a körülményből, hogy a magyarországi misszió vezetői is jobbára azokból a testvérekből kerültek ki, akik a szent alapító példájának köz-

¹⁴⁵ Wenzel i. m. V. 257. l.

¹⁴⁶ Zoványi ferences kolostorról egyébként sem tudunk.

vetlen szemléletéből ismerték meg és szívták magukba a szent szegénység szellemét. E részben ők is úgy gondolkodtak, mint a krónikaíró Jordán testvér, aki az erfurti polgárok kérdésére, építsenek-e nekik kolostort, így válaszolt: „Én nem tudom, mi az a kolostor; csak építsetek nekünk valami házikót a folyó közelében, hogy legyen hová lemennünk a lábunkat megmosni“.¹⁴⁷

Ebből a tökéletes igénytelenségből következik, hogy kezdetben a magyarországi testvérek is kizárólag a hívek önkéntes és alkalmi adományaiból éltek. Az adományok nagyon különböző természetűek voltak. Íme néhány érdekesebb példa: A budai kolostor egyik jótevője, a Berkiben, Budától nyugatra lakozó Demeter úr a hatvanas évek vége felé úgy rendelkezett, hogy bárhol hal meg, a budai ferencesek szentegyházában temessék el s hálája jeléül jobbik lovát nyergestül, fékestül, úgyszintén lovagi fegyverzetét adják oda a templomnak. Felesége szintén a testvéreknél kívánt nyugodni s ezért végrendeletében arra kérte urát, hogy abban az esetben, ha túléli őt, temetése napján adjon a testvéreknek két násfát, egy nyakbavalót, egy három márkát érő lovat, egy arannyal átszőtt övet, egy bíborbársony kárpitot, egy bíborkárpitot, egy lentakarót és egy szőnyeget.¹⁴⁸ László mester, esztergomi nagyprépost 1277-ben „*Distinctiones Mauricii per alphabetum super dictionibus theologicis*“ és „*Psalterium glossatum*“ c. könyveit hagyta az esztergomi testvérekre.¹⁴⁹ A Nánabeszter nembeli Demeter úr a hatvanas évek derekán az esztergomi Nánán lakó Tamás nevű szolgáját és annak nagyobbik fiát azzal a kikötéssel hagyta testvéreire, András ispánra, hogy árukat a Nyulak szigetén épülő ferences templomra fordítja.¹⁵⁰ Bachter ispán, a gorbonaki vár ura 1300 körül szögszínű lovát adta a körötte serénykedő testvéreknek.¹⁵¹

¹⁴⁷ *Chronica fr. Jordani*. I. h. 39. l.

¹⁴⁸ Karácsonyi i. m. I. k. 152. l.

¹⁴⁹ U. o. 163. l.

¹⁵⁰ U. o. 200. l.

¹⁵¹ U. o. 173. l.

Az adományok közt hébe-hóba ingatlanok is szerepeltek. Ezek azonban a kialakulóban levő jogi gyakorlatnak megfelelően nem mentek át a testvérek tulajdonába, hanem a Szentszékre szállottak; a testvéreket csupán a haszonélvezet joga illette meg. Érdekes példát találunk erre a szomszédos dalmát rendtartomány történetében. Egy Dessa nevű gazdag traui polgár az Üdvözítő szavaira való emlékezéssel, hogy akik az ő nevéért lemondanak földi javaikról, a túlvilágon százszor annyit nyernek, minden fekvőségét a traui testvérekre hagyta.¹⁵² Mivel azonban ezek rendi szabályaik értelmében nem vehették át a birtokot, végrendeletében úgy intézkedett, hogy hagyatékát egy négy tagból álló bizottság vegye kezelésbe. A megbízottak nagy időn át hűségesen is sáfárkodtak s a befolyó tiszta jövedelmet kizárólag a gvárdián és a testvérek által megjelölt célokra fordították. Már vagy harminc esztendeje tartott ez a kényelmes állapot, mikor a testvérek ráeszméltek, hogy az ingatlanok elfogadása, illetve haszonélvezete még sem felel meg egészen Szent Ferenc szellemének. 1263 végén azzal a kéréssel fordultak tehát IV. Orbán pápához, engedje meg nekik, hogy a birtokon illő formában tulajdonadjanak s a befolyó összegen mostani kényelmetlen és messze fekvő kolostoruk és templomuk helyett bent a városban szerezzenek maguknak másikat. A pápának tetszett a gondolat és már 1264 január 8-án utasította a traui püspököt, hogy gondoskodjék az ügylet lebonyolításáról.¹⁵³ Az eladás hamarosan meg is történt; a birtok, mint egy jegyzői okiratból tudjuk, aránylag magas áron, ezerhatszáz velencei fonton kelt el.¹⁵⁴

Bármily megkapó volt azonban Szent Ferenc és a nyomába szegődő első ferences nemzedék szegénység-eszménye, hamisítatlan tisztaságában csak addig lehetett fenntartani, amíg az alapító példája eleven valóságként állott követői előtt, vagyis amíg megvolt a személyes érintkezés és ráhatás lehetősége. Amint azonban a rendtagok

¹⁵² Wenzel i. m. VI. 561. l.

¹⁵³ Sbaralea i. m. II. 117. Eubel i. m. 117. l.

¹⁵⁴ Wenzel i. m. XI. k. 538. l.

száma ezrekre, majd tízezrekre duzzadt, mindjobban előtérbe lépett azoknak a messzebbre tekintő testvéreknek befolyása, akik szervezetiesleg is meg anyagilag is szilárdabb alapot akartak vetni a rendnek. Így csakhamar mélyreható ellentétek támadtak a rend kebelében, melyek évtizedekre feldúlták benső nyugalmaát. Az ütközés főleg a szegénység kérdésében volt rendkívül éles. Míg ugyanis a szent baráti köre egy tapodtat sem volt hajlandó engedni az eredeti szigorúságból, addig az Illés testvér személyében megtestesült enyhébb irányzat sokkal rugalmasabb értelmezést sürgetett. Az előbbi irányzat képviselőit spirituálisok, az utóbbiét pedig konventuálisok néven ismeri a rend története.

A magyar rendtartomány, amennyire a reánk maradt gyér adatokból meg tudjuk ítélni, spirituális indulása ellenére már a század közepén a konventuális irányzathoz sodródott. Ezt lélektanilag könnyű megértenünk. Csak arra kell gondolnunk, hogy nálunk sokkal kedvezőtlenebbek voltak a ferences mozgalom életlehetőségei, mint Olaszország, vagy akár Francia- és Németországban. Nálunk ugyanis nem voltak számbavehető városok, melyeknek jómódú polgársága becsületbeli tartozásnak érezte volna, hogy a vele egy töről fakadt és egy vérből eredt testvérekről nagylelkűen gondoskodjék. A tatárjárás szörnyű istencsapása csak rontott a helyzeten. A lakosság száma erősen megfogyatkozott s a kipusztultak örökébe jobbára pogányok és félpogányok ültek, akik hírből sem ismerték a keresztény irgalmasság parancsát. Együtt járt ezzel a vagyoni viszonyok gyökeres megváltozása s a személy és vagyonbiztonság példátlan megrendülése. Nem csoda tehát, hogy sok szív megkeményedett és sok fül végleg bezárult a kérő szó előtt.

De magyar földön nemcsak a szívek voltak keményebbek, hanem az életviszonyok is mostohábbak. Nálunk a zordabb éghajlat melegebb ruházkodást és kiadósabb táplálkozást kívánt mint Olaszország derült ege alatt. A magyar glóbuson tehát nem lehetett változtatás nélkül lemásolni azt a dalos vándoréletet, melyről Umbria hegyei és

völgyei annyit tudnának beszélni. Nemcsak azért nem, mert nálunk hasonlíthatatlanul kevesebb volt a barátságosan kinyíló ajtó és az alamizsnát osztó kéz, hanem azért sem, mivel a vékonyan csörgedező alamizsnából több és nélkülözhetetlenebb szükségletet kellett kielégíteni, mint Umbriában.

Ezek a lényegbevágó különbségek eléggé megmagyarázzák, hogy a magyar ferences mozgalom vezetői már a második nemzedékben szükségét érezték, hogy az alkalmi alamizsnákon túl állandóbb jellegű megélhetési források után is nézzenek. Ingatlanok szerzésére természetesen egy pillanatig sem gondoltak; inkább azon iparkodtak, hogy alapítványszerű alamizsnákkal biztosítsák az egyes kolostorok fennmaradását. Erre legrégibb ismert példa a szemenyei kolostor megalapítása 1248-ban. Hahót Mihály varasdi ispán, Marcell provinciális és a somogymegyei Juthon összegyűlt tartományi gyűlés színe előtt utódai nevében is kötelező ígéretet tett, hogy megtelepedés esetén évenként a következő alamizsnát adja a testvéreknek: Szent Mihály napján, karácsony és húshagyó kedd között és nagypénteken 120, összesen 360 cseber bort, hetenkint 2, illetve 4 köből búzát, ruházkodásra évenként 4, fűszerre és a beteg testvérek ételének készítésére szintén 4 s végül zsírra és az egyházi ruhák megújítására 1—1 márka ezüstöt.¹⁵⁵ Itt tehát már nem egyszeri alamizsnáról, hanem évről-évre megismétlődő, tehát alapítványszerű adományról van szó. Hasonló esetre következtethetünk István tartományfőnök 1288 táján bizonyos *nobilis et honestus magisterhez*, Karácsonyi János gyanítása szerint a nekesei kolostor alapítójához, Nekesei Miklóshoz intézett leveléből, melyben emlékezteti az illetőt, mi mindent ígért neki, mikor alapítványa elfogadására nógatta.¹⁵⁶

És amint egyszer eltértek az eredeti regulától, nem volt többé megállás. Az első lazítást nemsokára követte a második és harmadik. A század utolsó negyedében már nemcsak alapítványszerű adományokat, hanem ingatlanokat

¹⁵⁵ L. 90. j.

¹⁵⁶ I. m. I. k. 28. l.

is elfogadtak a testvérek. Ezt látjuk a nyitrai és pozsonyi kolostorok esetében, melyek egy-egy vízimalom birtokával igyekeztek megszilárdítani anyagi létüket.¹⁵⁷ De valószínűleg ugyanez az eset forgott fenn Ludmányi Gotthárdnál is: a jó testvér bizonyára nem maga, hanem kolostora számára tartotta meg két somogymegyei birtokát.¹⁵⁸ Ellenben mint teljesen valószínűtlent el kell vetnünk egy XVII. századi oklevélnek azt az állítását, mintha IV. Béla Alsó- és Felsőköcsán falvakkal gyarapította volna a varasdi kolostort.¹⁵⁹ Itt minden bizonnyal a XIV. és XV. századi viszonyok visszavetítésével állunk szemben. A XIII. század közepén ugyanis még elképzelhetetlen volt a ferences szegénységnek ilyen nyílt megtagadása. Az első ingatlanadományok csak Kun László idejében tűnnek fel s gyakoribbakká csak a XIV. században válnak.

Ez a körülmény azonban semmit sem változtat azon megállapításunk igazságán, hogy a magyar ferences rendtartomány a szegénység értelmezésében már a második nemzedékben letért az eredeti szentferenci alapokról s a spirituális árnyalattól az enyhébb konventuális irányzathoz hajolt át. Ilyen körülmények között nem valószínű, hogy XXII. János pápa 1326 október 1-én kelt bullája, melyben szigorúan megparancsolja a Magyarországon tartózkodó spiritualista eretnekek kinyomozását és megbüntetését, magyar ferencesekre vonatkoznék.¹⁶⁰ Nálunk abban az időben még semmi talaja nem volt a spirituális mozgalomnak. Erre csak jó félszázaddal később került a sor, mikor a magyar provincia az obszerváns bosnyák rendtartomány közvetítésével ismét közvetlen érintkezésbe jutott a ferences mozgalom ősi televényével, Olaszországgal, s nevezetesen megismerkedett az obszerváns néven újjá alakult és megtisztult spirituális irányzattal. Ez azonban már a XIV. század utolsó harmadára esik.

*

¹⁵⁷ L. 100. és 101. j.

¹⁵⁸ L. 128. j.

¹⁵⁹ Karácsonyi i. m. I. 288. s k. l.

¹⁶⁰ Tóth L. i. m. 35. és 63. l.

Bármiként ítéljük meg a ferences mozgalom történeti jelentőségét, bizonyos, hogy hozzánk érkezése új értékekkel gazdagította a magyarság szellemi és erkölcsi birtokállományát, új lelki igényeket fakasztott benne s ugyanakkor módot nyújtott az új igények hiánynélküli kielégítésére, új színeket szőtt a magyar aszkézis történetébe és szent királyaink, Lukács és Saul érsekek komoly és szemérmes aszkézise mellett lehetővé tette a szent királylányok differenciáltabb és gazdagabb, misztikus erű aszkézisének kibontakozását. A legnagyobb érdemét azonban mégis abban kell látnunk, hogy újabb és erősebb szálakkal fűzte szellemi életünket a teljes virágzásba borult középkor ezer színben csillogó szellemi életéhez. Mert bizonyos, hogy a ferences mozgalomba való bekapcsolódásunk révén ismét európaiabbak, azaz keresztényebbek lettünk egy fokkal.

Ugyanakkor azonban lehetetlen észre nem vennünk azt is, hogy bekapcsolódásunk európai és keresztény létünk örök törvénye szerint történt: hiánytalanul átvettük Nyugattól, amit értéknek, lényünk gazdagodásának éreztünk, de az átvételt nemzeti egyéniségünk érvényesítésével eszközöltük. Ezért van, hogy a magyar ferences mozgalom begyökerezésének speciálisan magyar körülményeiről és eredményeiről beszélhetünk s ezért van az is, hogy a szembetűnően nemzetközi mozgalom magyar földön magyar mozgalommá tudott kibontakozni és az olasz Szent Ferenc fiai néhány emberöltő múlásával a magyar nép igazi barátaivá tudtak alakulni.
